

העיתון היומי הראשון בארץ ישראל הצבי-האור 1908-1914

עוזי אלידע

השמונה-עשרה שימש העיתון היומי כלי מרכזי שקידם התפתחותה של חברה צרכנית מודרנית. לשם כך לא די היה במכירת עותקים, אלא צריך היה להיעזר במערכת פרסום. לכן, כדי לקיים מערכת חדשות של עיתון יומי זקוק היה המו"ל לתמיכתה של מערכת תעשייה ומסחר שתהיה מסוגלת ומעוניינת לממן מערכת פרסום שתשמש בסיס כלכלי למימון יומון חדשות.

ההיסטוריה של העיתונות האירופית מצביעה על קשיים לא מעטים במעבר ממתכונת שבועית ליומית. בצרפת, לדוגמה, ארך המעבר משבועון ליומון למעלה מ-150 שנה. למרות היותה מדינה משגשת בעלת אוכלוסייה גדולה (למעלה מ-20,000,000 ב-1700), לא הצליחו המו"לים הפריסאים לשבור את מחסום הייצור השבועי אלא בסוף המאה השמונה-עשרה (היומון הראשון יצא לאור ב-1786).

במאה התשע-עשרה, עם גידול יודעי הקרוא, ירידת מחיר העיתון והפיכת הפרסומות למקור המימון העיקרי של העיתון, התקצר משך המעבר מקצב שבועי ליומי וגדל מספר היומונים. כך גם בעולם היהודי. יצא לאור היומון העברי הראשון, היום, בסנט פטרסבורג, ובעקבותיו נאלצו מתחריו, העיתונים הוותיקים הצפריה והמליץ, להפוך גם הם ליומונים לאחר כ-25 שנות הופעה שבועית. אולם עיתונים אלה פעלו במרכזים פוליטיים, כלכליים ותרבותיים חשובים, סנט פטרסבורג וורשה, ופנו לקהל משכיל ובעל כוח קנייה משמעותי. לעומת זאת נראית החלטתו של אליעזר בן-יהודה 22 שנה מאוחר יותר, להוציא לאור עיתון יומי בירושלים הרחוקה, כהימור נועז שסיכויי הצלחתו מועטים. החלטתו של בן-יהודה התקבלה למרות מיעוט אוכלוסיית הקוראים, כוח הקנייה מצומצם, העדר הרגלי קריאה יומיים, ובעיקר העדר תשתית טכנולוגית להעברת מידע. ב-1908 ארץ ישראל לא הייתה מפותחת מבחינה כלכלית. מערכת הסחר והבנקאות היו בתחילת דרכן וניכרו סימנים ראשונים בלבד למעבר מייצור ידני לתעשייתי. מערכת הדרכים הייתה משובשת, ומערכת מסילות הברזל הייתה בלתי רציפה וחיברה צירי רוחב (יפו-ירושלים, חיפה-צמח). אמנם היה קשר טלגרף לירושלים, אבל הוא היה יקר ונמצא בעיקר בשימוש הממשל התורכי והקונסוליות הזרות.¹

מדוע החליט בן-יהודה להוציא לאור עיתון יומי, וכיצד הצליח בסופו של דבר לשמור על קצב הופעה יציב לאורך חמש שנים? שאלות אלה תעמודנה במרכזו של מאמר זה. מכיוון שהעיתון היומי של בן-יהודה לא נוצר יש מאין אלא התפתח בהדרגה ובאופן אורגני מתוך השבועון, נבחן בחלקו הראשון של המאמר את תנאי ההוצאה לאור של העיתונות של בן-יהודה לפני 1908, קרי נעמוד על הגורמים ארוכי הטווח שהובילו להפיכת העיתון משבועון ליומון. בחלק השני נעמוד על הסיבות המיידיות להופעת העיתון היומי. בחלק השלישי נבדוק את תנאי העבודה של העורכים ואת אסטרטגיות העבודה שלהם בשנה הראשונה לקיום היומון.

תדירות ההופעה וקהל היעד לפני 1908: מעיתון "דור-כיווני" לעיתון מקומי

ההכרעה כמה פעמים בשבוע ייצא עיתון תלויה במספר רב של גורמים כלכליים, פוליטיים ותרבותיים, אולם סך כל הגורמים האלה תלוי בסופו של דבר בגורם מרכזי אחד – זהותו של קהל היעד. אי אפשר להגדיר תדירות הופעה של עיתון בלא לבחון את כושר

חמדה ואליעזר בן-יהודה

בקיץ 1908 מלאו לשבועון הירושלמי הוותיק הצבני 24 שנה. מאז הופעתו ב-1884 נודע העיתון כדוברו של היישוב החדש, שמנה את תושבי השכונות החדשות של ירושלים, של יפו ושל חיפה ואת תושבי המושבות. ככזה תמך העיתון במעבר לחיי יצירה בתעשייה ובחקלאות, תוך הישענות על ערכי החילון, המודרניזציה והלאומיות.

קשיים כלכליים, מיעוט הקוראים וכוח הקנייה החלש שלהם הכבידו על קיומו של העיתון מתחילת הופעתו. הוא נאבק בקושי רב לשמור על קצב הופעה שבועי. לעתים נעלם העיתון למשך חודשים רבים, וחזר להופיע רק לאחר "זריקת מרץ" כלכלית. לפיכך מפליאה העובדה שבסוף קיץ 1908 הודיע העיתון לקוראיו על כוונתו להפוך ליומון החל מיום המחרת, ראש השנה תרס"ח, 29 בספטמבר 1908. המעבר מקצב הופעה שבועי ליומיומי אינו עניין של מה בכך. הוא מחייב הגדלה משמעותית של היקף פעילות העיתון במספר העיתונאים, העורכים, המדפיסים והמפיצים, בכמות המידע המודפס ובעקבות זאת בכמות חומרי הגלם, והפעלה מוגברת של שירותי טלקומוניקציה, בעיקר טלגרף, של מערכת דפוס ושל מערכת הפצה הצריכה להגיע עתה במהירות גדולה יותר לקורא. יתרה מזאת, אין זכות קיום לעיתון יומי ללא קהל יעד. כדי שעיתון יומי יתמיד בהופעתו הוא זקוק לציבור המסוגל לשנות את הרגלי הקנייה שלו ולעבור מצריכה שבועית ליומית. עיתון יומי מתקשה לשרוד בארץ שדרגת התפתחותה התעשייתית, המסחרית והבנקאית נמוכה. מסוף המאה

מעשי הממונים, הרבנים, ראשי העדה וכ". עבור קהל זה היה צריך לפרסם בעיתון "מאמר קטן אחד אודות איזה חידוש במדעים, דברי הימים הכלליים וכ" שלקוראים בחוץ לארץ אין בו כל תועלת מפני שהם כבר קראוהו בעיתונים הכלליים".

מכאן האתגר שעמד בפני בנייהודה: "ובכן, היה עלי לעשות עיתון שיוכל למלא שני התפקידים, אחד כלפי הקוראים בחוץ לארץ ואחד לפי הקוראים בארץ. לתת כמה שאפשר יותר דברים מהארץ, שמעניינים את הקוראים בחוץ, וכמה שאפשר יותר דברים מהעולם שאינם מעניינים כלל את הקורא בחוץ לארץ ואינם מועילים לו, ומעניינים מאוד ומועילים ומביאים תועלת גדולה לקורא פה".⁵ את הפרויקט המורכב הזה אמר היה בנייהודה לממש בשבועון דל, שיצא בפורמט אוקטבו (שמניית דף פוליו) על ארבעה עמודים המודפסים באיכות גרועה.

בתחילת דרכו העדיף בנייהודה את הקהל המקומי. בראש גיליונותיו באותה תקופה "כיצב" המדור "דברי הימים למדינות", שהתרכזו בחידושים חוץ שעורך העיתון דלה מעיתונות זרה אשר הגיעה לארץ בדואר ים. הגיליונות הראשונים עסקו בעלילותיו של הגנרל הבריטי צ'רלס גורדון בסודאן ובמלחמתו בצבא המהדי. מדי שבוע סיפר העיתון על מאבקו של האדם הלבן בהמון הפראי המוסלמי. הדיווח היה מעורפל והביע דאגה כנה לגורלו של גורדון. בגיליון מס' 7 מ-1 בדצמבר 1884 הופצה השמועה שגורדון הומת במצור חרטום, אולם בעיתון נמשך הטיפול בפרשה עד אפריל 1885.

העיסוק בידיעות חוץ הביא לו קוראים מקומיים רבים. בגיליון מס' 6 מן 28 בנובמבר 1884 הודיע העורך ש"מיום שנולד, 'הצבי' מצא חן בעיני כל רואיו ודורשיו ירבו מיום ליום. בכל שבוע ימכרו יותר ממאתיים עלים בעיר ירושלים, מלבד יתר הערים".⁶ אולם העדפת הקורא הארץ-ישראלי הובילה לטענות מצד הקורא בחו"ל. אמנם לפי עדותו של בנייהודה מספר המנויים ברוסיה לא עלה על כמה עשרות,⁷ אבל העורך הצופה לגדולות ונצורות מקהל הקוראים ברוסיה, שינה את סדר היום החדשותי שלו והעמיד בראש העיתון נושאים שעניינם את הקהל בחו"ל, ובעיקרי דיווחים על מצב המושבות.

ב-1887 ניסה בנייהודה לפתור את בעיית הניגוד בין שני הקהלים באמצעות הוצאת מוסף חדשות חוץ לשימוש הקורא המקומי. אבל שנים אחר כך הוא הודה שאי אפשר היה לפנות בה בעת לשני קהלים ושכך הכול אי ההחלטיות ההססנית הייתה בעוכרי העיתון:

לכן פקפקתי כל הימים, פסחתי על שני הסעיפים, פעם הכרעתי את הכף לצד הקוראים בחוץ לארץ, הרביתי בידיעות מהארץ ומהישוב, המעטתי בחדשות בענייני המדינות אבל אז ראיתי מיד כי מתמעטים הקוראים פה, וכולם מראים לי פנים של לא רצון ורוגנים עלי, "מה הוא ממלא את הגיליון בדברים של מה בכך מהמושבות? איזו תועלת לנו בזה? ומבלעדי העיתון שמענו על זה וידענו קודם שקראנו בעיתון שלו", אז הכרעתי תכף את הכף לצד השני, הרביתי לתת חדשות, דברים קטנים, העתקות מעיתונים וכדומה, הקהל פה היה שמח: "הצבי מלא מלא! יש מה לקרא!" הכל קראו, ובזכות החדשות קראו גם את הדברים המועילים שהיו בו, בדבר החיים החדשים, בדבר הרוח החדשה וכ".⁸

כעבור חודש או חודשיים קיבל בנייהודה מכתבים מידידים וממנויים ברוסיה שהתלוננו "כי הגיליון ריק! ואז חזרתי והכרעתי את הכף

הקנייה, את מידת העניין ואת המנטליות הצרכנית של קהל היעד שאליה מופנה העיתון.

ואכן, שאלת זהותו של קהל היעד העסיקה את אליעזר בנייהודה מאז שהחליט להוציא עיתון עצמאי. בנייהודה החל להוציא לאור את **הצבי** כשבועון ב-1884.² לאחר לימודים בפריס הוא עלה לארץ ועבד תקופת מה בעיתונו של פרומקין, **הבצלת**. אולם עד מהרה נפרדו דרכיהם, מפני שבנייהודה היה מעוניין בעיתון מתקדם ומודרני המספק חדשות ומידע פרשני ליישוב החדש, ולא בכתב עת עיוני ופולמוסי המשרת את היישוב הישן. לצורך ייסודו של עיתון כזה הוא לווה מידידו ח' יצחק הירשנזון את שירותי הדפוס שלו ואת זכות הדפוס הירושלמי יצחק הירשנזון את שירותי הדפוס שלו ואת זכות השימוש בלוגו "הצבי", שנגזר משמו.³ הגיליון הראשון של **הצבי** יצא לאור בירושלים ב-24 באוקטובר 1884; תת הכותרת הכריזה שהעיתון "יבשר פעם בשבוע חדשות מענייני המדינות ומקרי יום-יום ומענייני היהודים בכל מקומותיהם". הגיליון נמכר בנפרד ברבע גרוש ודמי המנוי עמדו על 15 גרוש לשנה.

למי הפנה העורך את עיתונו? האם התכוון לקהל הקוראים המקומי המתרכז בירושלים, ביפו ובמושבות או לקהל יהודי רחב הרבה יותר, שהורכב בעיקרו מחובבי ציון שהתגוררו באירופה בכלל וברוסיה בפרט?

עשרים שנה לאחר צאת הגיליון הראשון לאור חשף בנייהודה את אסטרטגיית העריכה שלו. במאמר שפרסם בסוף יולי 1904 בעיתון הוורשאי **הצפירה**, והועתק מאוחר יותר לעיתונו **השקפה**, הוא הציג את הדילמות שעמדו לפניו בסתיו 1884. בתחילת המאמר הוא מודה שכוונתו המקורית הייתה "לברא עיתון לא כל כך להארץ כמו בשביל הארץ, רצוני לאמר, עיתון מארץ ישראל לבני הגולה". לדבריו, באותם ימים התעורר עניין עצום בקרב חובבי ציון ברוסיה במתרחש בארץ ישראל: "כל דבר קטן, כל מעשה קל ביישוב החדש היה מעניין והיה מביא באמת תועלת לדעת אותו, וכל חובבי ציון בחוץ לארץ חיכו בקוצר רוח לכל ידיעה ולכל תנועה מהמושבות ובעיתונים המעטים אז ברוסיה לא באו אלא ידיעות מקוטעות מהישוב החדש, והמעט שבאו לא היו דווקא מבני סמך ביותר". אולם הוא מודה שלמרות העדפת הקהל מחו"ל הוא לא התעלם מיושבי הארץ שבה לא ראה מקור פרנסה או מטרה להפצת רעיונות ההשכלה והמודרניזציה:

ראיתי אז, לפני עשרים שנה, כי יש לנו כאן בארץ ישראל קהל של כארבעים אלף, כארבעים וחמישה אלף איש. כמה עבודה וכמה סכומים עצומים וכמה זמן צריך למען הביא מספר כזה לארצנו! [...] אך הקהל הזה, בתנאי חייו בחושך ובערות, בשפלות, בלי כוח, בלי רגש כבוד, בלי רגש מדיני, אינו שווה מאומה מבחינה לאומית ורק דבר אחד יוכל לעשות מההמון הזה ציבור חשוב, מכיר את ערכו והיא חירות המחשבה בכל עניין.⁴

כך החליט בנייהודה להקים עיתון "דורכיווני" – עיתון שיופנה בעיקרו לגולה, אולם לא יתעלם מיושבי הארץ. אלא שתחומי העניין של תושבי חו"ל לא תאמו את תחומי העניין של תושבי הארץ, ולהפך. הקהל בחו"ל היה מעוניין בחדשות מהארץ, בעוד הקהל בארץ השתוקק לקרוא בעיקר חדשות חוץ: "חדשות מענייני העולם, מענייני המדינות, חידושים, פלאות וכ" ומלבד זה, דברי ביקורת על

מאתיים פרנק לחודש לפרנסת משפחתו.¹⁰ מקור כספי זה אפשר לבן-יהודה לחזור לעבוד בעיתון, אולם נראה שהוא לא למד לקח מניסיונו הקשה. הוא המשיך וניסה גם בשנות התשעים לפנות לשני הקהלים. בעקבות מסע ברוסיה הצליח לגייס כ-300 מנויים (שאת מחציתם הוא איבד לדבריו כעבור שנה),¹¹ ובמקביל פנה לקהל הארץ-ישראלי. פורמט העיתון הוגדל באוקטובר 1889 מפורמט אוקטבו (שמינית פוליו) דו-טורי לקוורטו (רבע פוליו) תלת-טורי, והחל מספטמבר 1892 הוא עבר לפורמט חצי פוליו ארבעה טורי. עם זאת ראוי לציין שגודל שטחם הפיזי של עיתוני בן-יהודה אופיין בחוסר יציבות. כאשר מצבו הכלכלי של העיתון השתפר גדל שטחו עד לארבעה טורים, אולם כשמצבו הורע הוא חזר לפורמט אוקטבו הדו-טורי הקטן וחוזר חלילה. באוקטובר 1890 שונה שם העיתון ל**האור**, לשלוש שנים. מעצרו של בן-יהודה בעקבות עליית העדה החרדית קטע את הופעת העיתון בסוף נובמבר 1893. העיתון חזר להופיע תחת השם הישן **הצביר** רק לאחר למעלה משנה, בינואר 1895.¹²

העובדה שהעיתון התאושש לא הבטיחה בהכרח תדירות הופעה סדירה. בן-יהודה מספר שעיקר המלאכה הוטל על כתפיו. הוא שימש עורך, כתב, מוציא לאור ולפעמים מגיה, וכשלא הייתה ברירה אף העביר בעצמו את גיליונות המנויים לדואר.¹³ לפיכך מלאים גיליונות **הצביר** התנצלויות על עיכובים ועל אי הופעה בזמן של העיתון. ברוב המקרים נבעו האיחורים ממצוקותיו האישיות – מות אשתו דבורה, מות כמה מילדיו ומחלותיו התכופות.¹⁴ לעתים נבעו העיכובים מסיבות אחרות. לדוגמה, ב"18 בספטמבר 1889 הסביר בן-יהודה שהעיתון לא הופיע מפני ש"מסדר האותיות הוכה בכאב עיניים והימים לפני ראש השנה יודי המסדרים מלאות עבודה להכין מכתבי ברכה 'לשנה הטובה' ולא הייתה יכולת להשיג מסדר אחר ויהי עלינו להדפיס הוספה בדפוס אחר. נבקש מקוראינו סליחה ומחילה". על רקע התערוכה העולמית שהתקיימה אותה שנה בפריס וחונכת מגדל אייפל, קבע העורך באנחה שעיתון ירושלמי עדיין רחוק מרחק שנות אור מעיתון אירופי: "ישימו נא ליבם כי בירושלים עניני הדפוס עוד לא מסודרים כמו באירופה ורחוקים הם מסדרי הדפוס באירופה בימינו כרחוק דור אדם הראשון מדור הטלפון, דור מגדל בבל מדור מגדל אייפל".¹⁵

בן-יהודה לא פעל בחלל ריק. לצדו עזרו במשך השנים אנשים כיחאל מיכל פינס, דוד יודלביץ ומאוחר יותר אברהם אלמליח, חמדה בן-יהודה ואיתמר בן-אב"י והוא אף העביר לידיהם את עריכת העיתון לחודשים רבים. עם זאת, עיקר המעמסה הוטל בסופו של דבר על כתפיו, עובדה שתרמה לא מעט לחוסר היציבות של העיתון וגרמה לעיכובים ולהפסקות בהופעתו.

למרות העיכובים המשיך בן-יהודה לפנות לשני הקהלים. השנים 1896-1898 הן שנות השיא של אסטרטגיית העריכה הדו-כיוונית. בינואר 1895 חזר העיתון לשמו המקורי, **הצביר**. הוא כלל עתה מידע רב שהופנה בעיקר לקורא המקומי. שניים מארבעת טוריו הוקדשו למברקים שסקרו את המתרחש בעולם. אולם מידע זה, שהורכב ברובו ממברקי סוכנות רויטר הבריטית, לא הגיע לעיתון באמצעות קו הטלגרף שחיבר את ירושלים לבירה קושטא (בשל המחיר הגבוה של מידע טלגרפי), אלא באמצעות דואר ים שהגיע ליפו מפורט סעיד. הפער בין מועד התרחשות האירוע לפרסומו בארץ עדיין היה כ-1897 שבוע-שבועיים.¹⁶

דאר הצביר, 13 בנובמבר, 1908

לצד הקוראים בחוץ לארץ וחוזר חלילה". למעשה בן-יהודה הודה שיותר משעיתונו סבל מהחרמות ומההלשנות של העדה החרדית הוא סבל מהססנותו הוא ("נלחמתי עוד עמי בעצמי בדבר מהותו של העיתון").⁹

כתוצאה מהחלטה שגויה זו, כלומר הפנייה אל שני קהלי קוראים שונים, סבל העיתון החל מסוף 1887 ממצוקה כלכלית קשה. הכנסותיו לא הספיקו לכיסוי הוצאות הנייר והדפוס ובן-יהודה נאלץ לצמצם את תדירות הופעת העיתון מפעם בשבוע לפעמיים בחודש (החל מדצמבר 1888).

משפחתו של בן-יהודה הגיעה עד פת לחם, והוא נאלץ לקבל על עצמו עבודת הוראה בבית הספר של חברת "כל ישראל חברים" ("אליאנס", להלן: כי"ח) בירושלים, שגרמה לו לצמצם עוד יותר את עבודתו בעיתון. ההפסקות בהופעת העיתון גדלו. העיתון יצא לאור לעתים רחוקות יותר והיה בסכנת סגירה. בסופו של דבר ניצל מפעלו של בן-יהודה בזכות הברון רוטשילד, שהחליט להקציב לו תמיכה בסך

הדחת השולטאן, 29 באפריל, 1909

הצרפתית שנשלחו כזכור בדואר ים, ובאמצעות הכתבות הנרחבות ששלח אברהם ליודוויפול **הצבוי** מפריס. כתבות אלה זכו להצלחה רבה בקרב הקורא המקומי ואף נמכרו כהוספות מיוחדות בנפרד.¹⁹ כדי להרחיב את מספר הקוראים המקומיים, שהפכו עתה לקהל יעד מועדף, החליט בן־יהודה להפוך את ידיעות החוץ ליותר אטרקטיביות בעיני הקורא המקומי, באמצעות קיצור משך הגעת ידיעות לארץ. לשם כך הוא חתם במאסר 1898 על הסכם עם סוכנות הידיעות הלאומית התורכית "אז'נס נסיונל" (Agence Nationale) לקבלת החדשות באמצעות קו הטלגרף קושטא־ירושלים. ב־18 במאסר 1898 בישר העורך על כך בכותרת גדולה: "ידיעות מכל קצווי ארץ בו ביום!". מעתה לא יחכה העיתון לחדשות המגיעות בדואר. החדשות האחרונות "תבאנה לנו ישר על כנפי החשמל ולמחרת יקראו קוראינו היקרים את העניינים שנעשו אתמול בכל העולם. קוראי 'הצבוי' יהיו מעתה חיים של בה בשעה עם כל העולם כולו".²⁰ כתוצאה מכך צומצם פער הזמן בין מועד התרחשות האירוע לזמן הדפסתו ליום

עם זאת, כדי לספק את דרישות הקורא מחו"ל הוציא בן־יהודה לאור החל ב־4 בדצמבר 1896 עיתון בשם **השקפה**. היה זה עיתון דו־טורי בפורמט קוורטו, שדמה יותר למגזין מאשר לעיתון חדשות. העיתון כלל 12 עמוד והכיל מידע מן הסוג שעניין את חובבי ציון באירופה: ידיעות על הנעשה בארץ ישראל ודברי ספרות ועיון. חלק ממידע זה הופיע גם בעמודיו הפנימיים של **הצבוי**.

היציאה לאור הבר־זמנית של שני העיתונים נמשכה עד מאי 1898; אז פסק לפתע **השקפה** לצאת לאור. אמנם בן־יהודה שב וניסה להוציא במתכונת הקודמת של עיתון המופנה ליהודי הגולה, אולם ניסיון זה הסתיים באמצע שנת 1900. כאשר התחדש פרסומו של **השקפה** ב־1902 הוא היה הפעם עיתון מקומי שיחליף את **הצבוי**. למעשה, עם העלמות העיתון **השקפה**, שיועד ליהודי חו"ל, באה על סיומה האסטרטגיה הדו־כיוונית של בן־יהודה. מאז הפנה העורך את עיתונו קודם כול לקורא הארץ־ישראלי.

שינוי זה תמזה. אפשר היה לצפות שבן־יהודה ינטוש את הפנייה הדו־כיוונית בתקופת השפל הגדולה של עיתונו בסוף שנות השמונים. מדוע אפוא התרחש המפנה דווקא כשאסטרטגיה זו בשיאה, בסוף שנות התשעים של המאה התשע־עשרה? את התשובה לשאלה נתן בן־יהודה עצמו במאמרו **בהצפירה** מ־1904. לדבריו, מקור הבעיה נבע משינויים כלכליים בעיתונות העברית ברוסיה. החל מסוף המאה התשע־עשרה נאלצו עיתונים אלה לשלם שכר סופרים לכותבים בהם. כתוצאה מכך גדלו הוצאות העיתונים וגדל הצורך להגדיל את הכנסתם באמצעות הגדלת קהל הקוראים. כך החלה תחרות פרועה בין העיתונים על תשומת לבם של קהל חובבי ציון ברוסיה. מכיוון שקהל זה התעניין בעיקר בידיעות מארץ ישראל, הגדילה העיתונות העברית בגולה בצורה משמעותית את נפח הידיעות מהארץ. כל עיתון פרש רשת של כתבים בערי הארץ ובמושבותיה, שדיווחו לו תמורת תשלום פחות או יותר הגון. בן־יהודה הודה שעיתוני רוסיה פרסמו מידע יותר מפורט מזה שהוא יכול היה לפרסם בארץ, בגלל ידה הקשה של הצנזורה התורכית פה. כתוצאה מכך קהל הקוראים ברוסיה שוב לא נזקק לעיתונו של בן־יהודה. יתרה מזאת, בן־יהודה הודה שכתוצאה ממשלומי העיתונים ברוסיה לכתבים המקומיים הוא התקשה לקבל מידע מקומי שעד עתה קיבל כמעט בחינם מידידיו במושבות. שכן, "כל מי שידע להחזיק עט בידו ולכתוב שלוש שורות נהיה ל'סופר מיוחד' לאחד עיתונים הגדולים המשלמים".¹⁷

בן־יהודה הבין ש"שום עיתון היוצא לאור בארץ ישראל, אפילו אם יהיו לו אמצעים מספיקים, לא יוכל להתחרות עם עיתונים בחו"ל" בדבר פרסום ידיעות מהישוב ובפרט אי אפשר לי עתה להלחם עם העיתונים ברוסיה בדבר הספקת ידיעות מהמושבות". הוא הודה בפה מלא שתהליך זה לא היה לרוחו: "נאלצתי לעזוב את תשוקתי לעשות עיתון בשני פנים, בשני תפקידים. על כורחי ושלא בטובתי נאנסתי להסתפק בתפקיד של עיתון מקומי הפועל פה על המקום ולערוך אותו כמעט רק לפי צרכי המקום, לפי צרכי הקהל פה ולהביא בו רק דברים המעניינים והמועילים פה, להלחם רק המלחמה הנצרכת והמועילה פה".¹⁸

הוא נאלץ להקדיש את עיקר מרצו ותשומת לבו לקהל המקומי. קהל זה גילה בשנים 1897-1898 עניין עצום בפרשת דרייפוס. מידע על הפרשה הגיע באמצעות מברקי סוכנויות רויטר הבריטית והוא

כדי להמריץ את הציבור המקומי לקנות גיליון פעמיים בשבוע, החליט בן־יהודה לחזור ולפתותו באמצעות מידע טלגרפי מהיר על אירועי חוץ. לאחר סיקור מלחמת קובה הפנה עתה העיתון את תשומת לבו למאבק המיעוט הבורי בכובש הבריטי במדינת טרנסוואל שבדרום אפריקה, מאבק שזכה לתמיכת ציבור הקוראים בארץ. כמו במקרה מלחמת קובה, המשיך העיתון להשתמש בשירות המברקים של סוכנות הידיעות התורכית שאפשרה סיקור מהיר מאוד של המלחמה בדרום אפריקה. נוסף על כך הופיעו מברקי רויטר שהגיעו באיחור וכן כתבות צבעוניות ומאמרי רקע על תולדות הבורים ומאבקם.²²

באותם ימים יזם בן־יהודה חידוש נוסף. הוא החליט לפנות לקהל יעד מקומי שאינו קורא עברית, יהודים ולא יהודים. הוא יצר קשר עם העיתונאי הסוציאליסט הצרפתי אלברט דוק־קרסי (Duc-Querycy) ששהה באותה עת עם אשתו בירושלים. הזוג ערך עבור **הצבאי** החל מסוף נובמבר 1899 מדור מברקים בצרפתית שהופיע פעמיים בשבוע.²³ כך לדוגמה בגיליון מס' 6 מ־5 בדצמבר 1899, תפסו הידיעות בצרפתית חמישים אחוז משטח העמוד הראשון (שני טורים מתוך ארבעה). חלק מהידיעות כלל מידע טלגרפי על מלחמת הבורים, אבל עיקרן הוקדש לידיעות מקומיות דווקא. אנו מוצאים כאן ידיעה ארוכה על רצח כפול בירושלים וכן רשימת הרצאות בנושאי הברית הישנה שיינתנו במנזר הדומיניקני בירושלים, ידיעה שאמורה הייתה לעניין את הקורא הנוצרי. גם בגיליון מס' 24 מ־12 בפברואר 1900 תפסו הידיעות בצרפתית את מחצית העמוד הראשון, תוך אבחנה בין ידיעת חוץ מדרום אפריקה, ידיעות מהבירה וידיעות מירושלים. חציו השני של העמוד הראשון, הכתוב עברית, הוקדש כולו למלחמת הבורים.²⁴

בעקבות הפיכת העיתון למקומי ניסה בן־יהודה להרחיב את קהל הקוראים גם במחיר פגיעה באחד העקרונות המקודשים של עיתונו: בלעדיות השפה העברית. החזרת השפה הצרפתית לעיתון שנתפס כנושא דגל הלידה מחדש של העברית לא התקבלה באהדה. אחד הקוראים כתב בסוף פברואר 1900 שהכנסת שפה זרה לעיתון אולי משפרת את מצבו הכלכלי של העורך, אולם אין בה כל תועלת לציבור הקוראים.²⁵ בסופו של דבר לא היה צורך במחאה קולנית מדי של הקוראים מפני שהמדור גווע לאטו ולבסוף נעלם. ב־16 ביוני 1900 הודיע העורך שמספר המנויים על הטור הצרפתי קטן מדי והוצאות הטור גבוהות מדי, ולפיכך הוא נאלץ להפסיק את הדפסתו.²⁶ בעקבות זאת חזר העיתון לתדירות הופעה שבועית. עתה קיווה בן־יהודה שהוא יוכל להקדיש יותר זמן לכתיבת מילונו. כתיבת המילון היוותה עבורו פיצוי מה על אבדן מעמדו של **הצבאי** כעיתון המופנה בעיקרו לאינטליגנציה היהודית באירופה, שכן חשיבות המילון הרגה מגבולות המקום והקנתה למחברו מעמד של איש רוח אוניברסלי.

למרות ביטול הטור הצרפתי בעיתון, הביקוש לידיעות טלגרפיות לא פחת. לאחר הניצחון הבריטי בטרנסוואל וקודם לתחילת מלחמת הגרילה הבורית שם, עברה תשומת הלב העולמית לסין, שם התחולל מאבק דמים בין תומכי המודרניזציה למתנגדיה. המאבק החרף ביוני 1900 עם פרוץ מרד הבוקסרים, תומכי הסדר הישן בסין, שתקפו את נתיני המערב בבייג'ין והובילו להתערבות מעצמות המערב בסכסוך. המלחמה זכתה להתעניינות רבה בארץ ישראל. לפיכך הודיע בן־יהודה ב־27 ביולי 1900 ש"מפני המעשים רבי הערך הנעשים עתה

חורבן מסינה, 28 בדצמבר, 1908

עד יומיים. מעתה הייתה תלויה מהירות פרסום הידיעות בשרירות לבם של פקידי הדואר התורכי ובמצב מזג האוויר, שכן כבל הטלגרף נקרע לעתים קרובות ולפיכך גם ידיעות טלגרפיות הגיעו באיחור של כמה ימים.

החיבור לקו הטלגרף, לראשונה בתולדות העיתון, אפשר לסקר "בזמן אמת", קרי בטווח זמן קצר מאוד, את מלחמת ארצות הברית-ספרד על האי קובה באמצעות מברקים שהוגדרו בעיתון כ"תלגרמים מיוחדים". באביב 1898 התחיל העיתון להוציא גם הוספות טלגרפיות נפרדות. הקורא האקראי שילם עשר פרוטות עבור גיליון מודפס על צד אחד ומכיל מידע קצר ביותר. המנוי, לעומת זאת, קיבל את ההוספה למחרת, מצורפת לעיתון ללא תוספת מחיר. אולם עם סיום מלחמת קובה ירד מספר הקוראים והעיתון נאלץ לוותר על ערוץ הטלגרף היקר ולחזור להישען על דואר ים בלבד. בסוף אוגוסט 1898 נסגר העיתון על רקע שהותו הארוכה של בן־יהודה באירופה, וחזר להופיע רק כעבור למעלה משנה, באמצע נובמבר 1899.

ב־17 בדצמבר 1899 החל **הצבאי** להופיע לראשונה בתולדותיו פעמיים בשבוע, בימי שלישי ושישי. העיתון נראה עתה כיומון לכל דבר, בפורמט חצי פוליו ארבעה טורי. הוא הציע ביום שישי גיליון מלא בן ארבעה עמודים, וביום שלישי חצי גיליון. ואכן, קהל הקוראים עצמו התייחס לעיתון כאל עיתון מקומי. תפקידו של העיתון המקומי, סבר אחד הקוראים, הוא לבקר בחריפות את מוסדות הקהילה היהודית בארץ מצד אחד, ולהגן על היישוב מפני התקפות מבחוץ, מצד שני. "כללו של דבר העיתון צריך להיחשב כמו אב לקוראים, למפעלים, ולכל העניינים הציבוריים. לייסרם בשעה שרואה בהם איזה נטייה מזקת ומסכנה ולהגן עליהם מפני התנפלות חיצונית".²¹

מול הקורא בן היישוב הישן הציב המחבר את הקורא הטוב. זהו בן היישוב החדש, איש עבודה ותרבות הרואה בעיתון כלי מרכזי להפצת ערכי מודרניזציה ולאומיות, ומוכן לשלם עבורו דמי מנוי שנתיים ללא היסוס. המחבר פגש קוראים מסוג זה במהלך ביקורו באחת המושבות. בבית אחד האיכרים מצא אנשים שחיכו לבעל הבית. בעל הבית הגיע מאוחר יותר ובידיו גיליונות של העיתון הציבי. הממתנים נמלאו שמחה גדולה. מסתבר שהיו אלה מנויי העיתון שחיכו בחוסר סבלנות לחלוקתו, אולם מכיוון שבעל הבית, ששימש מפיץ הציבי במושבה, היה עסוק ברישום מספר הגיליונות ובבדיקת רשימת המנויים, קם אחד הנוכחים ואמר: "לו לעצתי תשמעו ואקח גיליון אחד ואקריא לפניכם ואחר כך יחלק בעל הבית לכל מנוי את גיליונו". ואכן הנוכחים קיבלו את ההצעה. "כתלמידים מקשיבים ישבו כל אחד על מקומו ואחד מהם החל לקרא בטוב טעם ודעת [...]. ככלות הקורא פרק אחד התעורר פלפול ויכוח ארוך ביניהם. ככלות הפלפול והויכוחים שב הקורא לקרא". אחרי שגמר האיכר את קריאתו הפומבית, לקח כל איכר את גיליונו ונפרד לשלום.³¹

קהל קוראים כזה חיפש בן-יהודה. אוסף של אנשים יצרניים, חילוניים, אהבי תרבות ומדע ונאמנים לרעיון הלאומי. מספרם של אנשים אלה גדל בהתמדה בתחילת המאה העשרים; אולם ככל שקהל זה גדל, הוא הפך למורכב יותר. רובו ככולו דרש ידיעות חוץ עדכניות, אבל חלקו, כפי שראינו, העדיף ידיעות פנים. במקביל גדלה הדיפרנציאציה בין קוראי העיתון. במכתבים לעורך בולטים קוראים משכילים מאוד,³² ומנגד לא נפקד מקומו של הקורא העממי. לצד איכרי המושבות אנו נתקלים לדוגמה במכתב של עגלון המעיד שהוא נמנה עם קוראי העיתון, מתעניין בנעשה בקרב אחינו בעולם ומתרגש בשל השגאה הגדלה ליהודים.³³ לצד הדיפרנציאציה התרבותית בולטת הדיפרנציאציה הכלכלית בתוך קהל זה. חלקו מסוגל לשלם עבור גיליון אחד בשבוע שאותו הוא קורא בסוף השבוע, וחלק אחר הוא בעל מוטיבציה ואמצעים לקנות נוסף על עיתון יום שישי שלושה מוספי חדשות טלגרפיים.

בולטת פרקטיקת הקריאה המגוונת. חלק קוראים את העיתון ברחוב, כמו הקוראים בחצר "החורבה", וחלק במרחב הביתי, כמו איכרי המושבה. אולם מעל לכול בולטת פרקטיקת הקריאה-הקראה הקולקטיבית בקול רם. בחצר "החורבה" נמכרו שני גיליונות בלבד, אולם הם הוקראו לפני עשרות אנשים. כך גם במושבה, שם נקרא העיתון בקול רם במרחב הסגור של ביתו של מפיץ העיתון. ההקראה והדיון קידמו ללא ספק גם את הפצת הדיבור העברי בקרב תושבי הארץ, תושבים שעדיין הרבו להשתמש בז'רגון אידי, בלדינו, בערבית או בשפות אירופיות שונות. אולם לצד הקריאה האורלית יש לציין קיומה של פרקטיקת קריאה שקטה, אינדיבידואלית, בביתו של המנוי.

אף על פי שקהל הקוראים המעוניין בידיעות חוץ בתדירות גבוהה גדל בהדרגה, הביקוש לידיעות מסוג זה בתחילת המאה העשרים לא היה יציב. הציבור היה מעוניין לשלם עבור מידע בעיתון כל עוד הקונפליקט הבין-לאומי שעליו דווח היה בשיאו. אולם עם הירידה במתח ירד גם עניין הציבור בעיתון. כך קרה במחצית 1901, כאשר בן-יהודה נאלץ להפסיק לחלוטין את פעילות הציבי למשך שמונה חודשים.³⁴ העיתון חזר להופיע ב-17 בינואר 1902 תחת השם

בסין, פנו אלינו אחדים מבני אירופה היושבים בעירנו וישאלונו בשם רבים מהקהל אם נרצה לשוב להביא שנית תלגרמים מיוחדים, שלוש פעמים בשבוע. אם ימצא מספר מנויים אשר יספיקו את הסכומים הנצרכים לשלם בעד התלגרמים. והנה חשבנו כי לא נוכל למנוע מהקהל את השירות הזה ונקבל עלינו את הטורח ואת הוצאות הדפסת ההוספות וחלוקת הגיליונות וכ".²⁷ כעבור שבוע בישר העורך שכמה מבני ירושלים התחייבו לשלם כדי להגדיל את תדירות הופעתו של העיתון. נוסף על העיתון ביום שישי קיבל המנוי שלושה פעמים בשבוע דף שהכיל מידע טלגרפי בין-לאומי, כולו בעברית. המנויים הרגילים קראו את המידע באיחור בגיליון יום שישי.²⁸

נראה שלא כל הקוראים ראו נחת מן הסידור החדש. ב-24 באוגוסט 1900 התלונן אחד הקוראים על היעלמות ידיעות הפנים בעיתון. הוא טען שזה שלושה חודשים הוא ממתין בקוצר רוח ליום שישי כדי לקרוא את המדורים "דברי ימי השבוע" ו"עניני העיר",

[...] והנה אין דבריי ימי השבוע ואין עניני העיר, ואעלעל אותו לעמוד השני, השלישי וגם הרביעי – כלל וכלל. ולולא כי בראש "הציבי" כתוב: יוצא לאור בירושלים וכ', כי אז אמרתי שהעיתון הזה הוא עיתון אירופי, כי באמת יש יכולת לטעות בזה, אנו מוצאים בו תלגרמים מיוחדים שלוש פעמים בשבוע, עניני המדינות, מאמרים על כל עניני החיים, פרי הלשון, סיפורים מעניינים. הכל יכולים למצוא בו. אך העיקר, העיקר אדוני, חסר מן הספר! תנה לנו עניני העיר, ואז יהיה באמת העיתון הזה "דבר השווה לכל נפש".²⁹

מכתב זה מעורר קושיה: מיהו אותו קורא מקומי של הציבי ומה באמת עניין אותו? כמה שנים לפני הופעת התלונה הנ"ל נדפס בהציבי מכתב שניסה להגדיר את הפרופיל של קוראי העיתון. המחבר הבחין בין "הקורא הרע" ל"קורא הטוב". הקורא הרע הוא בן היישוב הישן, הולך בטל הנתמך מכספי החלוקה והמעביר את זמנו בתפילה ובשיחות בטלות. למרות שנאתו ליישוב החדש הוא מעוניין בחדשות הציבי, אבל איננו מוכן לשלם עבורן. הוא איננו משלם דמי מנוי ונמנה בדרך כלל עם הקוראים המזדמנים של העיתון, הקונים אותו מידי מוכרי העיתונים ברחוב לאחר התמקחות והתחכמות. הכותב מספר ששבועיים קודם לכן, כאשר התפלל בבית הכנסת "חורבת רבי יהודה החסיד" בירושלים, שמע לפתע את קולו של מוכר עיתוני הציבי כשהוא מכריז על מרכולתו בקולי קולות.

לקול הזה נתרוקן כמעט בית התפילה וקולות מקולות שונים הגיעו לאוזני: "היש חדשות? מה חדשות היום?" החצר הייתה מלאה אנשים צעירים וגם באים בימים עטופים בטליתותיהם ותפילין על ראשם. הם הקיפו בהמוניהם את מוכר העיתונים המבוהל: "מה הפצכם ממני? תנו שתי עשירות וקחו לכם גיליון וקראו בו כאוות נפשכם", אמר הנער. אבל הקהל מתמקח. "קח ממני חמש פרוטות ותן לי רק לקרא ואשיבנו לך", אמר האחד. "אינני עוסק במסחרים כאלה", ענה הנער. "ראה רק אם יש חדשות ואשלם לך", אמר השני. "קודם תן כסף ואחר כך תראה חדשות הרבה", ענה הנער. ויקנה אחד, שני, ועשרות עשרות התנפלו על הקונים וישתתפו בקריאה.³⁰

המחבר תמה מפני שהוא יודע שאנשים אלה אינם מאהבי הציבי. אולם הסתבר לו שהם התעניינו בעיקר בחדשות הנוגעות לכוללים השונים בגולה.

הצליח העיתון לשמור על פרסומו פעמיים בשבוע עד הפיכתו ליומן ב-1908. תרמה לשמירת קצב זה חמדה בן-יהודה, שהפכה בתחילת אוקטובר 1907 לעורכת בפועל של העיתון, בעקבות התחייבותו של בן-יהודה להקדיש את עיקר זמנו לעריכת המילון. במהלך השנה שקדמה להופעת היומן התנוסס שמה של חמדה בן-יהודה כ"בעלת הפירמן ועורכת" בראש גיליונות 105-106 של השקפה מ-4 באוקטובר 1907 ועד 25 בספטמבר 1908. תחת הנהגתה המשיך העיתון להציע דיווחים ציוריים על הזירה הבינלאומית, שחלקם נשלח בידי בן-אב"י מברלין, לצד כתבות צבע על ביקורי דמויות ידועות בארץ, חגיגות ומופעי תאטרון, אפנה, פיתוחים טכנולוגיים מרעישים וסיפורים בהמשכים.⁴⁰

מהפכת התורכים הצעירים והמעבר לתדירות הופעה יומית

בסיומם השנה הראשונה להופעת הצבאי השבועי, בתחילת ספטמבר 1885, התלונן בן-יהודה על שקצב החיים מהיר יותר ולפיכך הידיעות רבות ותכופות יותר:

אך הם לא כימים הקדמונים הימים האלה לבני האדם תחת השמים. כמהר ידיעה מטלגרף כן יהארו לחיות עתה, וכמרוץ העגלות במסילת הברזל כן ירצו המעשים והמון מקריהם במסילות הזמן, לא יתמהמהו בלכתם, לא לאט יתנהלו, כבימים הטובים לפני. עתה רוץ ירצו המעשים ויעפו, ירקדו ועיני בני האדם ויפזו, איש את רעהו ידחקו, גבר בעמיתו יאיצו, לא ירפו ולא ייעפו, יחיו פני ארץ, יחיו עמים מתים, יבנו, יחרסו, יפילו, יקוממו. ימי המעשה והמהירות הימים האלה לבני אדם כולם.⁴¹

בן-יהודה האמין שעיתון חייב להתמודד עם האצה מתמדת של קצב החיים. לכן פעל מהקמת הצבאי להגביר את תכיפות הופעתו משבועון לפעמיים בשבוע ולבסוף ליומן. אבל מעבר זה לא היה אפשרי ללא שינוי במטרות העיתון וראייתו כעיתון מקומי. כל עוד נחשב העיתון גם כעיתון המופנה ליהודי חו"ל לא היה סיכוי שיהפוך ליומן, שכן שוק הקוראים היהודי ברוסיה לא היה בנוי מן הבחינות הכספית, הטכנית והעניינית, לצריכה יומיומית של חדשות מעיתון היוצא בירושלים הרחוקה.

השוק המקומי, לעומת זאת, הראה סימנים שיש לו יכולת ורצון לצרוך עיתון יומי. מ-1904 הצליח בן-יהודה למכור את השקפה פעמיים בשבוע והוציא תוספת ידיעות חוץ טלגרפיות בת עמוד אחד ביום ראשון. לפיכך יכול היה בן-יהודה להוציא עיתון ארבע וחמש פעמים בשבוע, אם צמצם את מספר העמודים של כל גיליון משישה או ארבעה לשניים.

בתחילת המאה ה-20 והתחזק כוחו הדמוגרפי והכלכלי של קהל הקוראים המועדף של העיתון, הקורא החילוני הארץ-ישראלי. ברחבי הארץ קמו שכונות חדשות מחוץ לירושלים, ליפו ולחיפה, וגם מספרן וכוחן של המושבות גדל. קהל זה היה מסוגל לא רק לקנות עיתון בתדירות גבוהה אלא גם לפרסם בו. ואכן, מ-1904 גדל בהדרגה מספר המודעות בעיתון, ובקיץ 1908 הן כיסו חלקים ניכרים מהעמוד הראשון והאחרון של העיתון.

הישן-חדש, השקפה. בניגוד להצבאי שהפירמן (ההיתר להוצאת עיתון לאור) שלו היה בידי הירשנזון, הפירמן של השקפה נרשם על שמה של חמדה בן-יהודה. לפיכך לצד שמו של בן-יהודה כעורך ראשי, הופיע עתה בראש הגיליון שמה של חמדה כבעלת הפירמן, ושמו של דוד יודלביץ כעורך אחראי.

העיתון שהופיע בשנים 1902-1904 בפורמט קוורטו דו-טורי, תאושש במהירות, בין היתר בזכות שיתוף הפעולה בין משפחת בן-יהודה לבין המו"ל הירושלמי שלמה שיריזלי. בגיליון מס' 24 של השקפה מ-27 במאס 1903 אנו מוצאים הודעה קצרה מאת אליעזר וחמדה בן-יהודה כי הם מסרו את כל עסק ההשקפה לידי של האדון שלמה שיריזלי, וכל ענייני הכספים של המנויים והמודעות וכולי שייכים מעתה לו לבדו. במקביל מופיעה מודעה חתומה בידי שיריזלי שמעתה הוא מנהל השקפה והוא ידאג להוצאה כסדרה מדי שבוע. כן הוא מבקש מהמנויים להסדיר את חובותיהם.³⁵

לפי עדותו של איתמר בן-אב"י היה זה הוא שהפגיש את שיריזלי עם בן-יהודה. בעקבות הפגישה קנה שיריזלי את בית הדפוס הקטן של בן-יהודה ואת הזכות להוציא את העיתון תמורת 4,000 פרנק. לדברי בן-אב"י החל שיריזלי לעבוד בעיתון כחצי שנה קודם לכן, קרי אפשר במידת מה להסביר את תדירות ההופעה היציבה לנוכחותו של שיריזלי, שהיה קפדן וחסכן. על פי ההסכם נוצרה אבחנה בין ההנהלה למערכת, כאשר כל צד שומר על האוטונומיה שלו. בן-יהודה המשיך לשמש עורך ראשי, אשתו חמדה הוגדרה בעלת הפירמן והשתתפה בפועל בכתיבה ובעריכה, והידיד דוד יודלביץ שימש ערב. בהסכם נקבע שכשבן-יהודה וחמדה ייעדרו מהארץ ימלא בן-אב"י את מקומם.³⁶

ואכן בסוף 1902, כשבן-יהודה וחמדה יצאו לחצי שנה לאירופה לטפל בענייני הדפסת המילון, נכנס איתמר בן-אב"י לנעלי אביו ושימש עורך בפועל של עשרים גיליונות, בין ה-10 באוקטובר 1902 ל-6 במאס 1903. תקופת עריכתו ידעה לא מעט עזוועים בשל התנגחותו של בן-אב"י בגורמים רבי עוצמה ביישוב כמו חברת "כרמל מזרחי", למרות זאת הופיע העיתון בתקופתו ללא כל חיסור ועיכוב, בין היתר כנראה בשל ניהולו הקפדני של שיריזלי.³⁷

החל מ-14 ביוני 1904 עבר העיתון לפורמט חצי פוליו שחולק לשלושה טורים ותכיפות הופעתו חזרה לפעמיים בשבוע, בימי שלישי ושישי. נוסף על כך הוציא העיתון בכל יום ראשון מוסף לחדשות העולם, שכיסה את אירועי סוף השבוע. הסיבה להאצת תכיפות ההופעה הייתה קשורה שוב לזירה הבינלאומית: המלחמה בין רוסיה ליפן. העיתון החל לדווח באמצעות "תלגרמות מיוחדות" על המלחמה כבר בפברואר 1904, אולם ככל שעבר הזמן גדל בהתמדה עניינם של הקוראים.³⁸ העניין של הציבור המקומי בחדשות חוץ התעצם עוד לשמע הידיעה הדרמטית על פטירתו של תאודור הצ'ל ביולי 1904. השקפה היה העיתון הראשון בארץ שפרסם את ההודעה על מות המנהיג הציניי לאחר שקיבל מברק בהול מאיתמר בן-אב"י ששהה באותה עת בברלין.³⁹ השילוב של כתבות וידיעות על פטירת הרצל עם ידיעות הסוקרות את מלחמת רוסיה-יפן שימר את העניין הרב של הציבור בעיתון. בזכות ניהול נכון ומדיניות חכמה של פרסום כתבות רצף על אירועים יהודיים ובינלאומיים שריתקו את הקהל,

מסע צלב נגד ענתבי, 31 בינואר, 1909

בן-יהודה כי יישאר נאמן למלחמת החירות והקדמה וההשכלה לטובת ארץ המולדת, והוא השיב להם: הן אני נשבע לכם עד נשמת האחרונה אעבור יחד איתכם לאור.⁴⁶

על פי תיאורי העיתון הוקדשו רבות מהחגיגות לפולחן החירות, שכללה הן את חופש הביטוי והן את חופש העיסוק, הייצור, ההפצה והצריכה. כך לדוגמה דיווח **הצבאי** על טקס שהתקיים ביפו ושהזכיר את פולחן אלת החירות והתבונה הצרפתית, מריאן.

ילדה קטנה נחמדה בת תשע שנים, תלמידת בית הספר לבנות, שמה רחל כהן תורג'מן. הלבישו אותה ככלה וכמלכה קטנה, מקודקודה ועד כף רגלה, נזר על ראשה עם פרחי תפוחי זהב מסביב. את הילדה הזאת הוליכו בעגלה ויציגו לפני ההמון כסמל החירות. הילדה הייתה קשורה בחבלים בידיה וברגליה וייגשו אנשי צבא ויחתכו בחרבותיהם את החבלים מעליה וינתקום. ויקרב הקימאם ויישק לילדה. מנגני הצבא עברו לפניו בניגנת המהלך התורכי הלאומי. אנשי הצבא הרימו לכבודה

אולם כדי להפוך ליומון עדיין חסר הניצוץ שיניע את המכונה החדשנית מתדירות של פעמיים בשבוע ליומית. ניצוץ זה אירע בקיץ 1908 בדמות מהפכת התורכים הצעירים. בגיליון **השקפה** מ-28 ביולי 1908 הופיעה מודעה גדולה בעמוד הראשון המודיעה שביום שבת בשעה שתיים בצהריים הוזמנו נכבדי ירושלים לפגישה עם הפאשה התורכי שהודיעם כי קיבל זה עתה מברק מהבירה שבישר לו כי השולטן מינה ראש ממשלה חדש והכריז על בחירות לבית הנבחרים.⁴² כך, באמצעות הודעה רשמית זו, למדו תושבי ירושלים בקיץ 1908 על מהפכת התורכים הצעירים בבירה איסטנבול או בשמה העבריי-ארמי קושטא.

כעבור שלושה ימים, ב-31 ביולי, שיבח העיתון את הדמוקרטיה החדשה שהביאו המהפכנים לאימפריה התורכית: "בלי זעזועים גדולים, בלי שפיכות דמים, בלי קורבנות עצומים, זכו עמי תורגמה לסגולה היותר יקרה בחיים המדיניים של כל אומה – למורשי עם. בחר יבחרו כל עמי הממלכה בלי הבדל גזע ודת באי כחם שעל פיהם התנהגו עניני המדינה והממשלה".⁴³

ככל שעברו הימים התרבו הפרטים בעיתון על השלכות המהפכה. **השקפה** דיווח בהרחבה על תגובת העיתונות התורכית וציין ב-4 אוגוסט 1908 שקביעת אספת הנבחרים לריבון הובילה להנהגת חירויות אזרח, שהמרכזית שבהן היא חופש ביטוי וביטול הצנזורה. העיתון מצטט את סעיף 9 בהצהרת עקרונות החוקה התורכית הקובע ש"כל העותומנים בני חורין ובטוחים בחרותם הפרטית בתנאי שלא יגעו בזכויות חבריהם", בעוד סעיף 12 מכריז ש"הדפוס חופשי בגבולות החוקה". בעקבות ליברליזציה זו, מדווח **השקפה**, החלו לצאת לאור בקושטא עיתונים חדשים רבים ואחרים העלו את תדירות הופעתם משבועית לשלוש פעמים בשבוע ואף ליומית, כולל **טיימפּו היהודי**.⁴⁴

על גמגמה זו הגיבו בן-יהודה ואשתו חמדה, העורכת בפועל, בהיסוס. הם עדיין לא החליטו אם לחקות את עיתוני הבירה ולהעלות את תדירות הופעת עיתונם. בשלב ראשון הכריזו ב-10 באוגוסט 1908 על הופעה מחודשת של העיתון **הצבאי** לצד **השקפה**. במודעה ניכר סגנונו של המו"ל שיריזלי, שהכריז כי כל מי שיחתום על שני העיתונים בשנת תרס"ט (1909) יקבל חנינם את הגיליונות שיופיעו עד ראש השנה.⁴⁵ מדוע החליטה המערכת להוציא שני עיתונים במקביל? האם התכוונה לחזור לחלוקת עבודה בין עיתון מקומי לעיתון חו"ל? קשה לדעת.

בתחילת אוגוסט 1908 ציינה ירושלים את מהפכת התורכים הצעירים בחגיגות מאורגנות. ברחבת הר הבית חגגו אלפי מוסלמים בשירה ובריקודים וביריות באוויר. במשך ימים התקיימו תהלוכות של נוצרים, של יהודים ושל מוסלמים, של אזרחים ושל חיילים ברחובות העיר. הצופים השליכו על החוגגים פרחים ומי ורדים, ובשער יפו הקים הממשל שער ניצחון עטור פרחים ודגלים ומכוסה בסימאות על חירות ואחוזה. אחת התהלוכות של היהודים עברה על יד מערכת **השקפה**:

ויפתחו את שער הגן לרווחה וקול שיר וזימרה ונגינה הרעישו חלל האוויר מסביב. קריאות נלהבות: "תחיה השפה העברית! תחיה ההשקפה! יהיה בן יהודה! תחיה החירות! תחיה השולטאן!" האדון והגברת בן-יהודה הגו חרחה לתהלוכה וקראו: "יחי הדור הצעיר והרענן!". וישביעו את האדון

את נישקם, ירו וצהלו וקראו "יחי החופש"! ותלמידי הגימנסיה עברו לפניה בתהלוכה יפה עם דגלים תורכיים וציונים ובשירים לאומיים.⁴⁷

במהלך חודש ספטמבר 1908 פרסם העיתון פרטים על הרפורמות הצפויות ועל התגובה האוהדת של הציבור ברחבי הממלכה. שיריזלי המשיך להציע פרסים למי שיחתום על **הצבאי והשקפה**, אבל רק בגיליון מס' 101 של **השקפה** מ-9 בספטמבר 1908 אנו למדים שכוונת בן-יהודה וחמדה להוציא שני עיתונים אלה בתדירות כפולה, קרי ארבע פעמים בשבוע בימי ראשון, שלישי, חמישי ושישי. כדי להקל על הקוראים, הודיע העיתון, הוחלט להזיל את מחיר המנוי. החלטה זו לא עברה בשלום במערכת העיתון. שיריזלי סבר שזו הרפתקה מסוכנת וסירב לשתף פעולה. לפיכך החליט בן-יהודה להיפרד ממנו. ואכן, בגיליון 101 הודיע שיריזלי שמכיוון שהחווה בינו למשפחת בן-יהודה עתיד להיגמר בסוף השנה, ומכיוון שאין הוא יכול להתמיד בעסק הזה, יחזור העסק שנית לידי האדון והגברת בן-יהודה.⁴⁸

נראה שלאחר פרישתו של שיריזלי הוסר המחסום האחרון בדרכו של בן-יהודה לעיתון יומי.⁴⁹ בן-יהודה החליט לחזור והשתמש בכותרת **הצבאי ולנטוש את השקפה**, אף על פי שחמדה אשתו הייתה בעלת הפירמן. החלטה זו יצרה ממד של המשכיות בין **הצבאי** המקורי ל**הצבאי** העכשווי והקנתה לעיתון מעמד של מוסד תרבות בעל שורשים היסטוריים הצועד עם היישוב החדש ולמענו.

כדי לקדם את הפצת העיתון, החליטה המערכת לנצל את העניין הרב שגילה הציבור בארץ בהשלכות מהפכת התורכים הצעירים, ולפיכך שוב הבטיחה, כמו עשר שנים קודם לכן, לספק לקורא מברקים מיוחדים "שבאים אלינו בתלגרף מעיר הבירה. בו ביום יודיע עיתוננו לקורא את כל המאורעות החשובים הנעשים עתה יום-יום בממלכתנו פנימה". נוסף על כך, המעבר מתדירות זו שבועית ליומית אמור היה לאפשר למערכת לעדכן את הקורא במהירות רבה יותר, קרי להפכו לאיש העולם הגדול הנמצא יום-יום עם היד על הדופק למרות ריחוקו הגאוגרפי, ובמקביל לעצב ביתר אינטנסיביות את תודעתו כיהודי חדש בן הלאום העברי.⁵⁰

כעבור כמה ימים הודיעו העורכים שהגיליון היומי הראשון ייצא לאור ביום "ג' הקרוב", ד' בתשרי תרס"ט, ה-29 בספטמבר 1908. מן היום הזה, הבטיחו, ייצא העיתון יום-יום מלבד שבתות וחגים, "בדיוק בכל יום בבוקר וביום ראשון בשבוע בצהרים".⁵¹

נותרה בעיית העריכה עצמה. בן-יהודה עצמו הקדיש כעת את רוב זמנו לכתבת מילוננו. לאחר היסוסים רבים הוא כתב לבנו איתמר בן-אב"י, ששהה באותה תקופה בגרמניה, וביקשו לחזור במהירות לארץ ולהצטרף לחמדה בן-יהודה בעריכת היומון החדש. בן אב"י צבר, כזכור, ניסיון כעורך עשרים גיליונות **השקפה** בשנים 1902-1903. הוא רכש גם ניסיון עיתונאי במהלך שהותו בגרמניה, שם סיקר אירועים עבור **השקפה**, ובמקביל שימש עוזר לכתב **הפיגארו** בברלין.⁵² בתקופה שערך את **השקפה** הוכיח עצמו בן-אב"י כעורך חרוץ ויעיל. העיתון יצא כסדרו, אולם הוא התגלה גם כאימפולסיבי מדי וכנוטה להסתכסך עם גורמים ביישוב. בן-יהודה סבר שבנו ימשיך להועיל לעיתון כעורך אחראי אם יתפקד לצד חמדה בן-יהודה ותחת פיקוחו כעורך ראשי.⁵³

הגיליון הראשון של העיתון היומי יצא כאמור ב-29 בספטמבר 1908, אולם הוא לא השתמר. בידינו נמצא הגיליון השני, מיום רביעי, ה-30 בספטמבר. בראש הגיליון מתנוסס שמו של בן-יהודה כעורך ראשי ולצדו חמדה אשתו ובן-אב"י בנו תחת התואר "עורכים". בפועל נכנס בן-אב"י לנעלי העורך האחראי לצד חמדה רק כעבור שלושה שבועות. מגיליון 10 מן ה-21 באוקטובר 1908 אנו למדים שבן-אב"י הגיע לירושלים לאחר שהייה ארוכה בגרמניה. כעבור יומיים, ב-23 באוקטובר 1908, התפרסמה בעמוד הראשון של **הצבאי** כתבה של בן-אב"י ובה הוא מספר בהתרגשות על שיבתו לארץ לאחר ששלוש שנות העדרות. לדבריו, הוא חזר "מאירופה התרבותית הסואנת והקוסמת לארצי הקטנה במזרח, זו ארצי העלובה, זו ארצי הדלה והענייה [...] כי הריני בא אליה, אל ארצי הטובה, האמצאנה קטנה ודלה כאשר עזבתיה? בא אמצאנה נרחבת, מפותחת, רעננה כאשר חלמתיה?"⁵⁴

בן-אב"י מצא כאן חברה מפותחת יותר מזו שעזב ב-1903 מן הצד הכלכלי והדמוגרפי, אולם העברית עדיין לא השתרשה דייה ביישוב (קבוצת החלוצים בני העלייה השנייה שפגש ברחוב ביפו עדיין דיברו ביניהם רוסית). לפיכך הוא הציב מטרה עליונה לעיתון: להשתמש בתכיפות הפרסום היומיומית כדי להשריש את העברית כשפה הגמונית.

כתבת פתיחה זו הציגה את בן-אב"י כדמות הדומיננטית בין שני העורכים האחראים. בחודשים הבאים הוא נתן את הטון במאמרים הראשיים וביוזמות עריכה שונות. אבל חמדה לא נשארה פסיבית. ב-17 בינואר 1909 אנו מוצאים כתבה מעיתונאי איטלקי שסיקר עבור **הצבאי** את אסון רעידת האדמה הנוראה במסינה (ראו בהמשך). בפתיחת הכתבה ציין העיתונאי שהוא כותב שורות אלה "על פי בקשת העורכת, הגברת חמדה בן-יהודה".⁵⁵ חמדה מילאה אפוא תפקיד פעיל במהלך שמונת חודשי היומון הראשונים ועזבה את העריכה רק בתחילת יולי 1909, עקב נסיעתה עם בן-יהודה לאירופה. רק אז נדפס שמו של בן-אב"י בראש העיתון, אם כי לא כעורך ראשי אלא כעורך אחראי.⁵⁶ בן-יהודה המשיך לשמש סמכות עליונה מפקחת והעיתון המשיך להיות מזוהה איתו גם כששמו לא הופיע בראש הגיליון.

בסוף אוקטובר 1908 היה בן-אב"י לדמות הדומיננטית במערכת. העיתון **הצבאי** בעת הגיעו לירושלים עדיין לא היה יומון. מאז שהחל להופיע ב-29 בספטמבר ועד ל-23 באוקטובר 1908 יצאו בסך הכול עשרה גיליונות. לפיכך שם בן-אב"י מטרה לעצמו: לדאוג שהצבאי יהיה יומון ממש. ואכן, בסוף השבוע הראשון לעבודתו, ב-30 באוקטובר 1908, הודיע בן אב"י: "השבוע הוא הראשון שעיתוננו הוא יומי באמת. הגיליון הנוכחי הוא השישי של השבוע הזה. בכל יום יוצא העיתון בזמנו הקבוע. בכל יום ויום הוא יקבל ידיעות מכל המאורעות החשובים שאירעו ביום אתמול בממלכתנו ובכל העולם". בן-אב"י סבר שבשבוע הראשון לעבודתו כעורך אחראי מילא העיתון היומי את חובתו לקהל, אבל הבטיח לקורא להמשיך ולהתאמץ. עיתון יומי איננו פרסום למטרות רווח בלבד, אלא אמצעי תקשורת בעל שליחות: "תפקידו האמיתי, לשאת בידו אבוקה של הקדמה החומרית והרוחנית ושל הרעיון הלאומי העברי בארץ אבותינו".⁵⁷

בן-אב"י הצליח לשמור על פרסום יומי של העיתון. הפורמט היה תחילה חצי פוליו תלת טורי, והחל בסוף מאי 1909 – מבנה ארבעה טורי. יומיים בשבוע הופיע גיליון מלא בן ארבעה עמודים וביתר

שריפה בירושלים, 11 בנובמבר, 1908

כל סחורה חדשה וכיוצא בזה". הוא הדגיש בפני בעלי העסקים את חשיבות ההופעה היומית להעצמת הכוח הפרסומי. כמה שבועות מאוחר יותר חזר ופנה לבעלי העסקים:

קהל העסקים שלנו לא הבין כראוי את חשיבותן של המודעות בעיתון יומי בעיתון שלנו, שיד הכל ממששת בו. הוא עוד לא קנה לו את החוש העסקי הזה לחוש ולדעת כי בזמננו עסק בלי מודעות, בלי הכרות הוא גוף מת, בלי נשמת חיים. וכי עיתון יומי שהוא בא וחוזר ובא לעיני הקורא מידי יום ביומו, הוא מסית ומפתה אמיתי, ומקרב את הלבבות אל כל מה שמכריזים בו עליו בכוח מושך, כאבן שואבת ממש ולכן כל מודעה והכרזה בעיתון כזה מביא לעולם פרי ברכה לבעליהן ככל ככליים, עשרת מונים ממה שהוא מוציא עליה. עוד לא נתברר כל זה לקהל העסקים בערינו.

אבל בסך הכול "כבר הראה הניסיון מה גדול כוחה של מודעה והכרזה ב'הצבי', ובכל יום מתרבות המודעות, מודעות קטנות וגדולות,

הימים חצי גיליון בן שני עמודים. מחירו של העיתון לקהל המנויים בירושלים היה שמונה פרנקים לחצי שנה ו-15 פרנק לשנה. הקורא הפואי שלם יותר, 18 פרנק לשנה. העיתון הודיע לקוראיו שהוא יכול לשלם את דמי המנוי בסניפי בנק אנגלו-פלשתינה ברחבי הארץ, אבל הקורא יוכל לחתום על העיתון גם אצל סוכניו ביפו, בראשון לציון ואפילו בבירות. במקביל נקבע שמחיר הגיליונות הנמכרים ברחוב יהיה עשרים פרוטות לגיליון מלא בן ארבעה עמודים, ועשר פרוטות ("עשיריה") לגיליון בן שני עמודים (חצי גיליון).⁵⁸ כעבור חודש החליטה המערכת להתחשב בכוח הקנייה המוגבל של הקורא לפיכך נקבע שמנוי שאינו מסוגל לשלם סכום של שנה או חצי שנה מראש, יוכל עתה לחתום גם לשלושה חודשים תמורת ארבעה פרנקים, "ולבקשת רבים, הרוצים להימנות על העיתון ואין לאל ידם לשלם בבת אחת [...] קבענו מעתה מנייה לחודש בפרנק וחצי". היה זה ניסיון לפתוח את הקונים האקראיים, שכן במנוי החודשי ירד מחיר הגיליון.⁵⁹

בסוף דצמבר 1908 המשיכה המערכת במאמציה להרחיב את קהל קוראי העיתון. הפעם היא פנתה לקהל הקוראים שקנה גיליונות מדי פעם, והורידה את מחיר הגיליון הבודד בן ארבעת העמודים לעשרה פרנקים: "באופן הזה יוכל כל אדם, אפילו עני שבישראל, לקנות לו את 'הצבי' שלם בכל יום, ולדעת בכל יום הנעשה בארצנו ובממלכתנו, וכמו כן כל המאורעות והמעשים בעולם הגדול". במקביל הודיע העורך לקהל המנויים על הורדת מחיר המנוי. מחיר זה השתנה בהתאם למקום מגוריו של המנוי. בירושלים עמד המחיר לחצי שנה על 7.5 פרנקים, ביפו ופתח תקווה 8.5 פרנקים וביתר חלקי הארץ – עשרה פרנקים.⁶⁰

הפצת העיתון נעשתה אפוא באמצעות הדואר התורכי למנויים בירושלים וברחבי הארץ והעולם, ובמקביל נמכרו גיליונות בודדים ברחוב על ידי מוכרי עיתונים הצועקים בחוצות את הכותרות הראשיות. אולם אפשר היה להשיג גיליונות בודדים גם אצל סוכני הצבי. רוב סוכנויות העיתון היו ממוקמות בחנויות ספרים, כמו זו של ש' קרינליקוב ביפו, של ש' סגל בראשון לציון, של לבנון בפתח תקוה ושל יעקובזון בחיפה. בעלי חנויות ספרים אלה עסקו גם בקבלת מודעות לעיתון ובאיסוף כספי מנוי. במאסר 1912 הועברה הפצת הגיליונות הבודדים של העיתון בכל רחבי הארץ לידיה של חנות הספרים הירושלמית בהנהלת לודוויג מאיר.⁶¹

נראה שעל אף אופיו המקומי היו לעיתון מנויים גם בחו"ל. בסוף דצמבר 1908 ציין העורך שמחיר המנוי לאירופה, שהיה בסוף אוקטובר 1908 12.5 פרנק לחצי שנה, יירד בשני פרנקים; לעומת זאת מחיר המנוי ברוסיה נשאר ללא שינוי, חמישה רובל כסף לחצי שנה.⁶²

בן-אב"י הבין שלצד מכירת גיליונות יצטרך העיתון לחזק את מקור הכנסתו באמצעות הגדלת שטח הפרסום בעיתון. כזכור נהנתה השקפה משטחי פרסום ניכרים, אבל עתה צריכים היו העורכים לשכנע את המפרסמים להגדיל באופן משמעותי את השקעתם ולעבור לפרסום יומיומי. כבר ב-25 בספטמבר 1908 פנה העיתון ישירות לציבור בעלי העסקים בארץ והודיע ש"המינויים הולכים ומתרחבים מיום ליום והעיתון היומי יהיה ביד כל איש בערנו בכל ארצנו ולכן הוא האמצעי היותר טוב להודיע ולפרסם בפני כל הקהל, כל דבר,

הכרזות ופרסומים⁶³.

בגיליון ה-7 בדצמבר כתב בן-אב"י שבמהלך שלושת החודשים הראשונים, למרות קשיים חומריים,

מילא העיתון היומי הראשון בארצנו את תפקידו כראוי, בדרך נאה. מידי יום ביומו הודיע הצבי לקוראיו את כל המאורעות הגדולים והחשובים שאירעו ביום אתמול בממלכה ובכל העולם כולו. על ידי התלגרמים המיוחדים שלנו היו קוראי "הצבי" בחיבור תמידי עם כל העולם הגדול [...] ובה בשעה שמאורע מן המאורעות השעה את הלבבות בפריס, בלונדון, בברלין ובווינה וברומא ובפטרבורג ובניו-יורק ובטוקיו ובפקין. בה בשעה היה המאורע לשיחה גם בחצות ירושלים.⁶⁴

בן-אב"י חזר אפוא לדימוי שבו השתמש אביו עשר שנים קודם לכן כדי להמחיש את הצטרפותו של קהל הקוראים המקומי לקהילייה של צרכני המידע העולמית. אבל גם ב-1908 נותרה עדיין הגזמה בדברי המערכת. הקורא הארץ-ישראלי עדיין לא התעדכן בחדשות העולם במהירות דומה לזו של הקורא האירופי. השילוב של קו טלגרף בלתי יציב, שניתק בכל פעם שמזג האוויר הפך לסוער, ושל יכולת תשלום מוגבלת של העיתון לסוכנויות ידיעות גרם לכך שנוצר פער שבין יומיים לארבעה ימים ביחס לידיעות טלגרפיות, ופער גדול יותר, בין שבוע לשבועיים, ביחס למברקי רויטר שהגיעו בדואר הים.⁶⁵ עורכי העיתון חיפשו מאז הפיכתו ליומון פתרונות כיצד לקצר את זמן הגעת המברקים. באוקטובר 1909 ניסה בן-יהודה להקים סוכנות ידיעות טלגרפית משלו שתקבל מידע דרך קושטא ואף תספק מידע לעולם על המתרחש בארץ. ניסיון זה החזיק מעמד כמה חודשים בלבד. בן-אב"י האשים בכישלון את הקורא הארץ-ישראלי, שלא התרשם ממברקים אשר דיווחו על אירועים שהתרחשו יום קודם לכן באירופה. הקורא המקומי העריך יותר את המברקים של רויטר, למרות האטיות.⁶⁶ לפיכך הצגת הקורא הארץ-ישראלי כשותף לצריכה גלובלית ברוזמנית של מידע הייתה בבחינת חזון אוטופי או ביטוי לכמיהה קולקטיבית של בני היישוב להתחבר לעולם הגדול ולחיות בקצב זהה לשלו.

בחודשים הראשונים ראו העורכים בשמירת תכיפות ההופעה היומית הישג. לכן הם מיהרו להכריז על מלאת שלושה חודשים לעיתון היומי, אף על פי שעברו רק חודשיים. כך גם ב-23 בפברואר 1909. אף על פי שמלאו פחות מחמישה חודשים להופעת היומון, החליטו העורכים לפרסם סיכום לששת החודשים הראשונים.

איתמר בן-אב"י ראה ביחסי הקורא-העיתון עסק שבו כל צד חייב למלא את חובותיו כלפי הצד השני. לכן הוא הדגיש שהעיתון מילא את כל חובותיו, למרות המכשולים. הוא הקפיד להוציא בזמנים מדויקים יום-יום וסיפק חדשות טריות ומהירות על ענייני העולם והעם היהודי. יום-יום נכתב מאמר ראשי על המתרחש בעולם ונדפסו כתבות מיוחדות ומעניינות על המתרחש בעיר הבירה וכן ביפו, בבירות ובערים ובמושבות אחרות, "ויום יום – וזה העיקר – נתנו לקוראינו תלגרמים מיוחדים שעלו לנו בדמים מרובים. תלגרמים שבשרו את ירושלים ואת ארצנו הקטנה כל מה שאירע בעיר הבירה של ממלכתנו, כל מה שהתרחש בעולם כולו מפרס ועד אמריקה ומסין ועד צרפת."⁶⁷

השמירה על רצף מכירה יומי לאורך חודשים מצביעה ללא ספק על מכירת גיליונות ניכרת, אולם מה היו מספרי התפוצה המדויקים

של העיתון? מכיוון שאין בידינו נתונים ארכיוניים, אנו נאלצים להסתמך על דיווחי העיתון עצמו. העיתון דיווח בדרך כלל על תפוצה כאשר גיליון מסוים נמכר במספר עותקים יוצא דופן, דהיינו נתוני התפוצה אינם משקפים תפוצה ממוצעת.

כזכור, 24 שנים קודם לכן התפאר בן-יהודה שגיליונות עיתונו יוצאים במאתיים עותקים ("עלים"). נראה שעתה גדלה התפוצה באופן משמעותי. בגיליון מס' 126 מ-11 במאס 1909 מציין העורך ש"גיליונות אחדים מעיתוננו נמכרים באלף העתקות". כעבור חודשיים, ב-4 במאי 1909, נדפס מידע יותר מפורט על מגמת התפוצה של היומון בשמונת החודשים הראשונים לקיומו. בעמוד הראשון מכריזה הכותרת הראשית באותיות גדולות: "1200", זה מספר הגיליונות שמכר העיתון לאחרונה "אחדים מהגיליונות האחרונים נמכרו כליל, אחדים מהם חסרו לנו למשלוח לאירופה והוכרחנו לקנות חזרה מקונונו התמידים מספר חשוב של גיליונות בכדי למלא את החיסרון".⁶⁸ בהמשך הכתבה מגלה העורך שבראשית דרכו בחורף 1908 נדפסו 300 עותקים, אולם לעתים הצליחו למכור רק שלישי. בהדרגה עלתה המכירה. בנובמבר 1908 עלה מספר העותקים שנמכרו ברחוב ולמנויים ל-500, ובדצמבר 1908 היה המספר 600 עותקים. מאז עלתה תפוצת העיתון במאה עותקים לחודש בממוצע. ואילו "היום, החודש השמיני ל'הצבי' היומי, נוכל להראות בגאווה על אלף ומאתיים מנויים וקונים". זהו נתון סביר ביותר בהתחשב בעניין העצום שגילה הציבור במהפכת הנגד בבירה, אבל אין לשכוח שמדובר בנתון של תפוצת שיא ולא של תפוצה ממוצעת.

אולם כמה אנשים קראו כל גיליון של העיתון? לכמה אנשים נחשפו 1,200 הגיליונות? תשובה לשאלה זו אפשר למצוא בכתבה של איתמר בן-אב"י מאמצע מאי 1909. העורך מציג שם את שוק הקוראים הירושלמי: "ירושלים היא סוף-סוף עיר קטנה, קהל הקוראים שלה מוגבל מאוד, אלפיים, שלושת אלפים, אולי חמשת אלפים קוראים. מאה, מאתיים, אולי חמש מאות קונים".⁶⁹ היחס היה, אפוא, של יותר מעשרה קוראים לכל קונה; מספר הקוראים עצמו לא היה יציב והשתנה בהתאם לעניין שעורר כל אירוע חדשותי. הפער בין מספר הקונים למספר הקוראים מאושר גם בעדות שנזכרה לעיל על הפצת הצבי על יד בית הכנסת "החורבה" בעיר העתיקה בירושלים. בעדות זו צוין שרק שני גיליונות נמכרו, "ועשרות עשרות התנפלו על הקונים וישתתפו בקריאה".⁷⁰ הערכת היחס בין קוראים לקונים של 1:10, היא אפוא הערכת מינימום. אבל גם על פי תחשיב מינימום זה, 1,200 עותקים הגיעו לכ-12,000 קוראים ברחבי הארץ. זהו מספר עצום, בהתחשב בעובדה שהתושבים היהודים בארץ מנו באותה תקופה כ-75,000 איש.

אסטרטגיות עריכה: מחזה בידורי-סנסציוני ואירועי רצף
כיצד הצליחה מערכת הצבי לשמור על תדירות הופעה יומית ואף להגדיל בהתמדה את מספר עותקיו? התשובה על שאלה זו מצויה לפני הכול בהחלטה להעדיף את הקורא המקומי. רק קהל מקומי יכול היה לאפשר העלאה הדרגתית של תדירות הופעתו. המטרה הראשונה של העורכים הייתה לבנות קהל קוראים גדול דיו שיוכל לכסות את הוצאות הייצור היומי ואף להשאיר רווח לבעלים. המטרה השנייה הייתה לשמור על נאמנות קהל יעד זה לעיתון. שכן לא די בהדפסת

הסגנון הסנסציוני הדרמטי היה מקובל הן על חמדה בן-יהודה והן על איתמר בן-אב"י. שניהם מתחו ביקורת על הגישה ה"אובייקטיבית", הקרה והמרוחקת, של עיתונות העילית העברית באירופה נוסח ה**צפירה** בתקופתה הראשונה,⁷² ותמכו בכתיבה סובייקטיבית מעורבת שבה הכתב הוא חלק אינטגרלי מהעלילה וזו מוצגת כאירוע בידורי. שניהם ראו בעיתונות ההמון האירופית מודל לחיקוי. במקביל נראה שהם הושפעו הן מכתביהם הסוערת של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, שמאמרו פורסמו בה**צבאי**, והן מהפילוסופיה הדיוניסית של פרידריך ניטשה. האחרון זכה לאחר מותו למאמר הספד נרחב בעמוד הראשון של ה**צבאי** בספטמבר 1900.⁷³

האסטרטגיה הספקטקולרית והסנסציונית שאומצה ביומון ה**צבאי** נשענה על שני מרכיבים: תוכני וצורני. ברמה התוכנית העדיפו העורכים אירועים דרמטיים המעוררים תגובה רגשית חזקה. בעקבות מסורת עיתוני ההמון הצרפתיים, בעיקר ה**פטי ז'ורנל** (*Petit journal*) וה**פטי פריסיין** (*Petit parisien*), שמו העורכים דגש על קטגוריית המידע החדשותי, שכונתה בצרפת *Faits divers*. הכוונה לאירועי אסונות טבע ואדם, פלילים, רכילות וסיפורים על העל-טבעי. במקביל ייחסה עיתונות הסנסציה חשיבות רבה גם לאירועים דרמטיים כמו מלחמות, מהפכות ולקונפליקטים עקובים מדם.⁷⁴

ברמה הצורנית העדיפה העריכה הסנסציונית שימוש בערוך ההעצמה וההגזמה, בכותרות ענק, באוצר מילים רגשי ויצרי, ובסגנון כתיבה סיפורי השעון על גיבורי תרבות חיוביים ושליליים "גדולים מהחיים". כל זאת תוך שימוש בסגנון פשטני וסכמטי הצבוע בצבעי שחור ולבן, ללא צבעי ביניים, והמאפשר להציג את העולם כרצף בלתי פוסק של קונפליקטים אלימים בין כוחות טוב לכוחות רוע מוחלטים.

אחת הדוגמאות הראשונות להפעלת אסטרטגיית העריכה הסנסציונית היא סיקור השרפה בירושלים בנובמבר 1908, שבו עסקתי בהרחבה במאמר קודם.⁷⁵ רישומו של האירוע נותר חקוק בזיכרונו של בן-אב"י עשרות שנים לאחר מכן, כשכתב את זיכרונו. הוא מספר בהם על שרפה גדולה שפרצה בירושלים וכלתה את אחת מטחנות הקמח המרכזיות של העיר.

יצאתי להסתכל בלהבות האוכלות את הבניין הרעוע על כל אשר בו, ובשובי בשעה מאוחרת בלילה לביתי, ישבתי לשולחן הכתיבה ותיארתי בהרחבה ובפרטי פרטים תבערה ירושלמית לא שכיחה זאת, והכתרתי את כל העמוד הראשון כולו בכותרת גדולה וצעקנית, כמנהג עיתוני ברלין, פאריס ורומא, אשר לקחתי לי לדוגמא. רק את צילום התבערה לא יכולתי לפרסם, מטעמים כספיים.⁷⁶

בן-אב"י מתייחס כאן לגיליון מס' 28 של ה**צבאי** מ-11 בנובמבר 1908. החידוש המרעיש בגיליון זה אינו בטיפול באירוע הבערה, אלא בשטח הגדול שהוקדש לסיקור ובכותרתו. בן-יהודה לא התעלם בשנים שקדמו להופעת היומון ממקרי אסון, אולם תיאוריהם תפסו בדרך כלל שטח מצומצם, בין מאה למאתיים מילים, וזכו לכותרות צנועות. לעומת זאת השרע תיאורו של בן-אב"י על כל שטח העמוד הראשון ועוד על מחצית מן העמוד השני. בראש העמוד הראשון, לכל רוחבו, מיקם בן-אב"י כותרת ענק באותיות דפוס עבות: "התבערה השלישית בירושלים", ומתחתיה תתי-כותרת באותיות

אלף או 1,200 עותקים של גיליונות מסוימים. המטרה הייתה להדפיס יום-יום מספר כזה של גיליונות.

יצירות העיתון תושג באמצעות מנויים המשלמים מראש. העורכים התחשבו בכוח הקנייה הדיפרנציאלי של הקהל המקומי ובנו כמה תכניות למנויים, ממנויים שנתיים לקורא האמיד ועד מנויים חודשיים לקורא העני. את הקהל הזה ניסו לפתות לחדש את החתימה באמצעות הורדת מחירים והצעת פרסים (ספרי קריאה בעברית ומוסף פורים היתולי). במקביל פנה העיתון גם לקורא האקראי ברחוב והציע לו מחיר נמוך לגיליון. אבל היה צורך לפתות את הקורא גם באמצעות אסטרטגיית עריכה השעונה על היענות לדרישות הקורא ולציפיותיו. בן-יהודה הבין כבר בשנות השמונים של המאה התשע-עשרה שהקהל המקומי מתעניין בשני נושאים עיקריים: ידיעות חוזי וכתבות ביקורתיות על ענייני פנים. ואכן, בתקופת שבהן פנה העיתון לקוראים בארץ אפשר היה למצוא בו, כפי שראינו, ידיעות חוזי רבות שרובן עסקו במלחמות, ולצדן כתבות פולמוס קשות בענייני פנים שהופנו לאנשי היישוב הישן.

לצד בניית אג'נדה נושאת קבועה, השתמש בן-יהודה באסטרטגיית עריכה נוספת, שעיקרה דיווח על אירועי רצף. עניינה של אסטרטגיה זו היה בהעדפת סיקור אירוע מתמשך ומתפתח על אירוע חד פעמי ומבודד. אירוע מתמשך יוצר עניין קבוע ולפיכך יכול לסייע לגבש קהל קוראים נאמן ויציב לעיתון. כך הוא נהג בדיווח על המצור על הצבא הבריטי בחרטום ב-1884, ומאוחר יותר במהלך הסיקור של מלחמת קובה, מלחמת הבורים, מרד הבוקסרים או מלחמת רוסיה יפן.

דרך אחרת לפתות את הקורא לחזור ולקנות את העיתון (גם אם בקצב שבועי או דו שבועי) הייתה באמצעות פרסום רומנים בהמשכים. בין 1884 ל-1908 הדפיס בן-יהודה רומנים מתורגמים בהמשכים. הוא הודה שהם קוצרו ועובדו כדי להפכם ל"פויטון" (*Feuilleton*), כלומר, רומנים בהמשכים הבנויים מפרקים שסיפורם הדרמטי נקטע בסוף כל אחד מהם כדי לגרום לקורא לחזור ולקנות את הגיליון הבא של העיתון.⁷⁷ חלקם עסק בסיפורי גבורה יהודיים (כמו סיפורו של יוסף סלבדור, "שלטון הרומאים ביהודה", 1887-1888) וחלקם הציגו לקורא הארץ-ישראלי את מיטב הספרות הצרפתית הדרמטית בת המאה התשע-עשרה. בין הסופרים שתורגמו בלטו אמיל זולה ("הממון", 1891, "פסכל הרופא", 1898), ויקטור אוגו ("הגנובה", 1897) וז'ול וורן ("סביב לעולם ב-80 יום", 1889).

עורכי היומון איתמר בן-אב"י וחמדה בן-יהודה המשיכו בדרך זו ושמרו על אסטרטגיית השימוש באירועי רצף ובסיפורים בהמשכים. אולם הם היו צריכים להציג זאת באינטנסיביות ובעוצמה רבות יותר, בגלל המעבר ליומון. במקביל הם החליטו להוסיף מרכיב לאסטרטגיית הפיתוי של העיתון: המרכיב הספקטקולרי הסנסציוני.

הם סברו כי העיתון חייב להיות קל ומרענן, מלא עניין ומפתיע, מעורר השתאות וסקרנות בלתי נלאית, אבל גם רגשות של פחד, כאב, תדהמה וצער, ולצדם שמחה גדולה וצחוק. הם ראו בעיתון סוג של "ספקטקל", מחזה דרמטי יומיומי המשלב דרמות ומלודרמות וההופך את ייצוג המידע החדשותי לבידור למען קהל שאיננו קורא עיתון מדי יום כחלק מהרגל כמעט מכני, אלא למען קהל המחכה בקוצר רוח ובהתלהבות לגיליון החדש.

מפני שלמרות ריבוי כלי הכסף והזהב בבית הכומר, לא נטל עמו הרוצח מאומה.⁸²

אולם תדירות ועוצמת העיסוק של העיתון בסיפורי אסונות ופשע לא סיפקו את כל הקוראים. אחד מהם התלונן באפריל 1910 שסיפורים רבים מסוג זה המתרחשים בארץ כלל לא מסוקרים על ידי העיתון. הוא מביא דוגמאות מספר של אירועי Faits divers שלא סוקרו: סיפורו של רב שיצא מדעתו, סיפור אונס שהתרחש בחנות בירושלים, ספור מכירת בשר טרפה וסיפורי גניבה בבית כנסת. הקורא סבר שסיפורים מסוג אלה חשוב שיסופרו משום העניין הציבורי ומוסר השכל שבהם.⁸³ אולם למרות ביקורתו של הקורא אפשר למצוא בדפי עיתונו של בן-יהודה דיווחים רבים שכן עסקו בגניבה, ברצח ובאונס. כך לדוגמה, בחודש יולי 1909 מלא העיתון בדיווחים על רצח וגנבה. בתגובה על התערערות הביטחון האישי פרסם בן-אב"י ב-1 באוגוסט 1909 כתבה בשם "שוטרים אנו דורשים" ובה ביקורת חריפה על אוזלת ידה של המשטרה. בעקבות כתבה זו הועמד עורך העיתון לדין אבל זוכה במשפט.⁸⁴

מעבר לטיפול באסונות ובפשעים עסק היומון בשנתו הראשונה בעיקר במהפכת התורכים הצעירים ובהשלכותיה. כאמור, המהפכה נגלתה לקוראי העיתונים בארץ באמצעות הודעה רשמית בסוף יולי 1908. אולם לאירוע זה הייתה סדרת אירועי המשך שכוסו באופן דרמטי וסנסציוני בהצבי היומי. כך היה, לדוגמה, בדיווח על אירוע פתיחת מושב הפרלמנט התורכי בנוכחות השולטאן ב-17 בדצמבר 1908. ב-18 בדצמבר הוציא העיתון "הוספה מיוחדת" ובה מידע טלגרפי על הפתיחה. נראה שהוספה זו, שלא השתמרה, כללה כבר עיבוד דרמטיסנסציוני, שכן ב-22 בדצמבר 1908 נכתב ש"התלגרמים החשובים אשר פרסמו ביום ששי בהוספה מיוחדת היו כל כך יפים שרבים מקוראינו – כך הוגד לנו, ובדרך פגשנו רבים ויאמרו לנו זאת בפרוש – לא האמינו, אשר באמת קיבלנום מקושטא. לפי דעתם קיבלנו רק תלגרם קצר אחד ואנחנו בהזייתנו הרבה בארנו וקשטנו, הוספנו והגזמנו בכדי להפתיע את העם".⁸⁵ העורך נשבע שאכן קיבל מברקים אלה מהבירה, אולם פרסום ההבהרה מצביע על כך שכבר בתחילת דרכו כעורך היומון יצא לבן-אב"י מוניטין של מי שמחפש כל דרך כדי לעצב את האירוע כמחזה דרמטיסנסציוני באמצעות הגזמה וההעצמה הרגשית, ולעתים אף באמצעות אמנות ההמצאה.

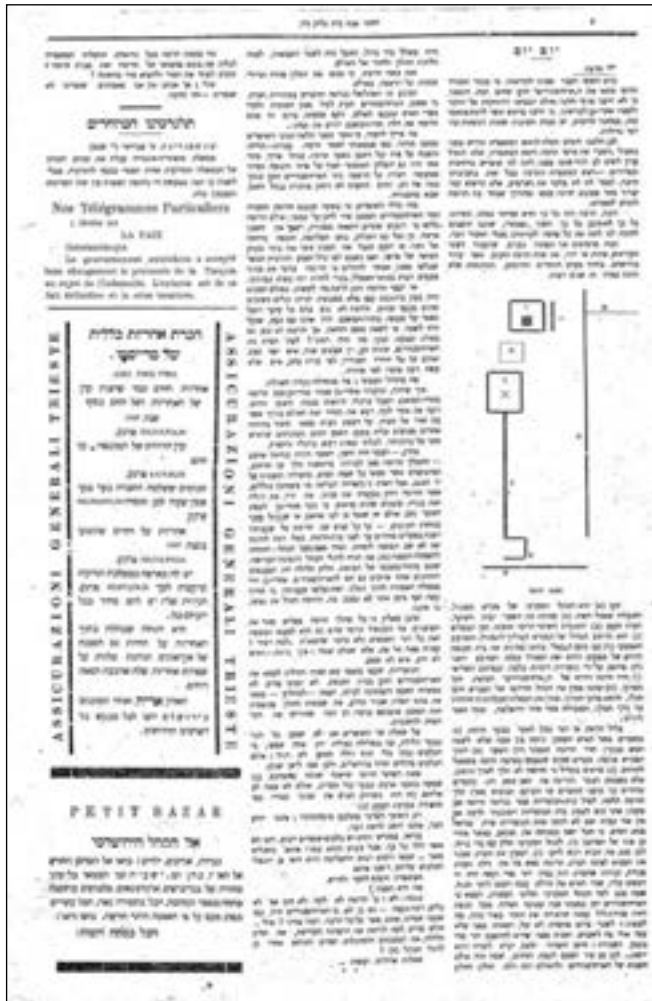
אולם העיתון לא הסתפק במברקים, יפים ככל שהיו. הוא היה זקוק לכתבות ארוכות ומפורטות, וזאת סיפק לו כתבו הקבוע בבירה, שחתם באות "ש". זה האחרון נהג לשלוח לעיתון כתבות בסגנון נלהב ורגשני כמו זו שפורסמה בסוף אוקטובר 1908, כתבה שסיפרה בדרמטיות וברגשנות על אהבה בין רווק יוני לרווקה תורכיה שהתגלה לקרובי האישה והסתיימה בעשיית שפטים בזוג בידי המון מוסלמי זועם.⁸⁶ עתה, לאחר פתיחת הפרלמנט, שלח העיתונאי שתי כתבות שהתפרסמו בהצבי עשרה ימים לאחר אירוע הפתיחה.

הכתבה הראשונה, שהתפרסמה ב-28 בדצמבר 1908, נפתחת בטון סובייקטיבי ואישי מאוד של הכתב: "עודני הלום מהמראות אשר ראיתי, עודני שבור מהרגשות אשר התרוצצו בקרבי, ולולא חובתי, חובת כתב 'הצבי', כי אז בלי ספק לא ישבתי היום בשעה הגדולה הזאת לכתוב במהירות מלים אחדות אודות חגיגת הפתיחה, ואם כתיבתי זו לא תהיה מוצלחת, אבקש סליחה מהקוראים כי אמנם

בולטות לא פחות: "תחנת זרובל נשרפה באש תנו לנו מכבים!" אם הכותרת הראשית הייתה אמורה ללכוד את עיניהם של העוברים ושבבים, הוסיפה תת-הכותרת מעט פירוט והרבה מוסר השכל, דרישה מהשלטונות לשפר את שירותי הכיבוי בעיר. כזכור, חלק מגיליונות העיתון הופצו ברחוב בידי רוכלים שנהגו לצעוק את הכותרות ברחבי ירושלים ויפו. כך שבמידת מה נוסחה הכותרת לא רק כדי שתיראה, אלא גם כדי שתישמע על ידי העוברים ושבבים. הכתבה עצמה כוללת תיאור אישי דרמטי של התדהמה, של הזעזוע ושל החרדה שפקדו את המחבר, ולצדה תיאור של השרפה וההרס שהותירה אחריה.⁷⁷ התיאור הדרמטי הסנסציוני היכה הדים ביישוב הקטן. גיליונות הצבי נחטפו למחרת, אולם חוגי המשכילים ביישוב זעמו על אופן פרסום זה וכינוהו שערויית.⁷⁸

אבל למרות השערוריה, המשיך העורך לשלב סיפורי אסונות דרמטיים בעיתונו. כך לדוגמה ב-28 בדצמבר 1908 התחוללה בדרום איטליה רעידת אדמה, מהקשות שפקדו את אירופה במאות האחרונות. כתוצאה מכך חרבה העיר הסיציליאנית מסינה ומספר ההרוגים משני צדי מעבר מסינה עלה על 150,000 איש. שלושה ימים לאחר האסון מיהר הצבי לפרסם דיווח טלגרפי על הנעשה, אולם דיווח קצר זה לא סיפק את העורכים. הם היו זקוקים למאמר דרמטי נוסח הבערה בירושלים, בסגנון של עיתונאות סובייקטיבית, מעורבת רגשית, שתתאר בצורה דרמטית-אטרלית את עוצמת האסון. האסטרטגיה שנבחרה היא שילוב של סיפור אסון עם סיפור רצף מתמשך. ואכן, ב-3 בינואר 1909, בישר העיתון ש"אחרי שקיבלנו את התלגרם אודות הרעש שהחריב את הערים מסינה ורג'יו, שלחנו תלגרם לידידנו האדון א. מורפונא היושב במילאנו וביקשנוהו לחוש למקום המעשה ולתאר לנו במכתב גדול את פרטי החורבן".⁷⁹ כתוצאה מיוזמה זו שלח הכתב האיטלקי ארבע כתבות שפורסמו בעיתון בהבלטה רבה בין ה-12 ל-24 בינואר 1909.⁸⁰ סדרת הכתבות בנויה על הנגדה דרמטית. בכתבה הראשונה מתאר המחבר את מסינה כפי שזכרה מביקור קודם. גן עדן מופלא, ארמונות לחוף ים, שפע של פרדסי תפוזים ומטעי זיתים ותושבים מאירי עיניים ומאושרים. תמונה פסטורלית זו הוחלפה בכתבה השנייה בתמונה הפוכה. עתה הזכירה העיר לכתב את התופת של דנטה. הוא מתאר כיצד נכנסה ספינתו באטיות ל"ממלכת המוות": מסינה נעלמה והפכה לגל אבק, בכל מקום הרס מוחלט, גופות צפות על פני המים או זרוקות ברחוב, אב רץ חסר ישע כשבנו המת בזרועותיו. זעקות פצועים וריח חזק של מוות. התמונה המזעזעת הזו חוזרת ומועצמת בכתבה השלישית ומגיעה לשיאה בכתבה האחרונה, המסתיימת בנימה אופטימית, שכן עבודות הבנייה מחדש של העיר התחילו מחדש.

לצד סיפורי אסון מזעזעים הקדיש הצבי מקום נכבד לסיפורי פשע. כך לדוגמה, בסוף ינואר 1909 הוא דיווח על רצח כומר בכיר בכנסייה הרוסית בירושלים.⁸¹ כעבור ימים מספר הפך העיתון, בעקבות עיתוני ההמון האירופיים, למעין בלש. הכתב שחזר את זירת הפשע באמצעות שרטוטים וניסה להמחיש לקורא את תהליך הרצח מכניסת הרוצח לבית הנרצח, דרך הרצח האכזרי עצמו ועד לשחזור נתיב ההימלטות. לאורך כל השחזור מנסה הכתב להטיל אימה על הקורא, ההופך למעין שותף סוד של הרוצח. הקורא המזועזע לא איבד את סקרנותו, שכן סיבת הרצח לוטה במסתורין, לדברי העיתון,

תחקיר רצח בירושלים, 2 בפברואר, 1909

וכתבות נוספות מהבירה. בבירה איסטנבול הוטל איפול על האירועים וכל דברי הדואר מברקים צונזרו. אולם מקריאת הגיליון הסתבר לקורא הארץ-ישראלי שבקושטא נעשה ניסיון הפיכת נגד שמרנית והישגי התורכים הצעירים נתונים בסכנה. למרות העדר מידע מדויק החליטו העורכים לשמור על המומנטום בכל מחיר. וכך ביום שני, ה-19 באפריל, אנו מוצאים בראש ה**צבאי** כותרת ענק: "מה יהיה?" ותת הכותרת: "הרושם בירושלים – השמועות – דברי הפחה – החוט נותק". הכותרת מצביעה על כך שבהעדר מידע חדש מהבירה, העתיקו העורכים את תשומת הלב לתיאור הדרמות המקומיות. העיתון מתאר את אוירת התדהמה, החרדה ואי הוודאות המלווה בהפצת שמועות. אחת מהטקטיקות הרטרוריות של עורכי העיתון הייתה להציג יחס דו-ערכי לשמועה, אותו מידע משובש ו/או מומצא המופץ מפה לאוזן. מצד אחד העיתון מציג את השמועות בפרוטרוט ובכך תורם להעצמתן, ומצד שני, בטון מינורי יותר, הוא מעיר שמדובר במידע לא מבוסס.

ידי רועדות בכוח וקשה עלי הכתיבה"⁸⁷. הכתב מתאר את התנועה ברחובות קושטא, את צהלות השמחה ואת נאום השולטאן בפתיחת הפרלמנט. בכתבה השנייה שפורסמה ב-30 בדצמבר ניסה הכתב להעצים עוד יותר את חוויית פתיחת הפרלמנט. הוא נטע בקורא תחושה של התפעלות ושל שותפות באירוע שלא נראה כמוהו "עד היום", באמצעות תיאור החגיגות בכירה כמחזה צבעוני אדיר ומדהים. הוא מתאר כיצד הוא עוקב אחר החגיגות ברחוב משעות הבוקר. הוא העדיף לשכור חלון או מרפסת באחד מהרחובות הראשיים של קושטא, משם אפשר היה לסקר את האירוע בנוחיות רבה יותר, אולם בשל המחיר הגבוה הוא מצא עצמו משוטט בחום ובמחנק ברחובות העיר העמוסים לעיפה. הכתב מתאר כיצד הוא עבר מרחוב לרחוב, מפלס דרכו בקושי קרוב המון הצוהל, ולפתע נדמה לו שהוא נמצא במחזה מתוך סיפורי אלף לילה ולילה: "הבטתי לפני, מסביבי, למעלה, למטה ויותר – ויותר התפלאתי על המחזה, כי באמת לא ראיתי מחזה כזה מימי. חשבתי כי אני נמצאתי בעיר פלאית, באחת הערים של ארץ אלף לילה ולילה". תוך כדי התבוננות בהמון, שם הכתב לב לפרט שנעלם תחילה מעיניו.

ומה שלא הרגשתי מיד הרגשתי עכשיו. כשהתבוננתי אל הדבר יתר: אלפי נשים היו בעם, רובן תורכיות וכולן מגולות בלי צעיף כל שהוא. כי רצו הנשים האלו לראות במחזה, ובצעיף לא היו יכולות לראות. לכן אחת, שתיים, שלוש! הלאה הצעיעים! והגברים התורכים שתקו, לא התקוממו, לא נזפו, כאילו לא הרגישו בדבר. ביום ההוא ראיתי כי צדק הסופר פייר לוטי (Pierre Loti) וכי יש עיניים לתורכיות, העיניים האלה יפות ונוראות כאחת.⁸⁸

הכתב הסקרן חייב היה לראות הכול, וכשהסתבר לו שלא יוכל לראות את כניסת השולטאן לבניין הפרלמנט, ביקש מיידו שיושיב אותו על כתפיו למען ייטיב לתאר את כניסתו ההיסטורית של השולטאן לפרלמנט.

ההתלהבות של סוף חודש דצמבר 1908 פנתה את מקומה בחודשים הבאים לאכזבה. הכתבות בחודשים ינואר-מארכ 1909 הן פחות נלהבות. הכתב טוען שאנשי הוועד לאחדות ולקידמה, נציגי הסדר החילוני החדש, בוגדים בייעודם ונוטים להיכנע למוסלמים הפונדמנטליסטים ולשולטאן בראשם. במקביל הוא טוען שאין טעם לדווח על דיוני הפרלמנט כי לא מתרחש שם אירוע דרמטי הראוי לאזכור. התמונה השתנתה באמצע אפריל 1909. בגיליון יום ראשון, ה-18 באפריל 1909, נדפסה בה**צבאי** כותרת ענק לרוחב כל העמוד הראשון: "חילמי פשה נפל". תת הכותרת מפרטת: "תופיק פשה נמנה על מקומו – ניצחון הצבא – איה נעלם ועד אחדות וקידמה?". הכתבה מתייחסת להדחת ראש הממשלה המקורב לתורכים הצעירים ב-15 באפריל, ולמינוי ראש ממשלה חדש בידי השולטאן המקורב לשמרנים מתנגדי הרפורמות, בתמיכת חלק מהצבא. למעשה כבר ביום שישי, ה-16 באפריל 1909, פרסם ה**צבאי** הוספה טלגרפית מיוחדת כ"סקופ" בלעדי. לדברי העיתון המידע שפורסם "נפל בירושלים כפצצה אמיתית". במברק סופר על מרד יחידות צבא בארמון השולטאן, על רציחת עורך עיתון התומך בתורכים הצעירים ועל פיטורי ראש הממשלה.⁸⁹

ביום ראשון העיתון לא הוסיף מידע מפני שלא קיבל מברקים

בשעה שהמהפכות בארצנו הגדולה הולכות ומעקבות אישה את רעותה במהירות כל כך גדולה ומבהילה, השתדלנו אנחנו לעמוד על המשמר למען ידעו קוראינו את עיקר הדבר, לא פחות מאשר הקושטאים עצמם. נתנו יום-יום פרטים רבים ומעניינים ותלגרמים, קצרים אמנם, אך נמרצים ושלמים בתוכנם. אפשר לאמר כי הירושלמים והיפואים היו כמעט יום-יום את חיי המהפכה, הרגישו יום-יום רגשי שמחה או פחד, טעמו יום-יום טעם המאורעות הגדולים שהתהוו בתורכיה, בייחוד בעיר הבירה.⁹⁴

סיכום ביניים זה ציין נקודת שיא בהתפתחות העיתון, אבל לאחר השיא התחילה שקיעה. הקהל המקומי גילה אמנם עניין עצום בכתבות הרצף הסנסציוניות של העיתון, אבל עם חזרת העניינים למסלולם החלו הקוראים לאבד עניין. הכוונה בעיקר לקהל הקוראים המזדמנים שקנו את העיתון ברחוב ולבעלי המגוי קצר הטווח. כל עוד דיווח העיתון באופן רציף על אירוע מרעיש הם מיהרו לקנותו, אבל לא היססו לנטוש אותו כשפסק להיות מעניין, קרי כשנעלמו האירועים המרעישים. לפיכך בתחילת מאי 1909 עמדו העורכים בפני אתגר חדש: כיצד ליצור עניין מחודש בקורא? כיצד לגרום לו להמתין יום-יום בכיליון עיניים להופעת מחלק העיתונים? הפתרון היה שהם עצמם ייצרו אירוע מרעיש. הכוונה הייתה ליצור "אירוע מדיה", כלומר אירוע רצף במרחב הציבורי ביוזמת העיתון עצמו והניזון על ידיו.

בן-יהודה קבע בסוף המאה התשע-עשרה, שלצד האירוע הבין-לאומי מגלה הקורא המקומי עניין רב במעשי שחיתות של מנהיגי הקהילה הארץ-ישראלית. עתה, בחודש מאי 1909, החליטו עורכי הציבוי להכין סדרת כתבות תחקיר סנסציוניות על אחד מבכירי היישוב באמצעות שימוש בז'נר עיתונאי הקרוי "מסע צלב". סוג זה של כתיבה עיתונאית התפתח במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה בעיתוני הסנסציה האמריקנית, בעיקר בעיתונות של ג'וזף פוליצר (Pulitzer) וויליאם רנדולף הרסט (Hearst). עיתוני הסנסציה האמריקנים נהגו לבחור אישיות פוליטית מרכזית, לחשוף פרטים אינטימיים מחייה ולהאשימה במעשי שחיתות מסוגים שונים, ואז לבנות מראש סדרת מאמרים בלעדיים החושפים בהדרגה את פניו האמיתיות של "הקורבן". ז'נר זה הוסיף לעיתון הסנסציה קוראים רבים בשל מרכזיותה של האישיות שטופלה, בגלל הפרטים האישיים שנחשפו עליה ובעיקר מפני שחשיפה זו נעשתה באופן סדרתי מתמשך, מגיליון לגיליון.

באביב 1909 פנו אפוא עורכי הציבוי לעשות שימוש בז'נר זה. האישיות שנבחרה הייתה אלברט ענתבי, שכיהן כמנהל בית הספר המקצועי של כ"ח בירושלים ושימש גם נציג יק"א בעיר. ענתבי היה בעל עוצמה כספית ופוליטית ניכרת ונדע בקשריו הקרובים עם השלטון העות'מאני. לאחר הביסוס השלם של שלטון התורכים הצעירים סבר בן-אב"י שבאווירת חופש הביטוי ששררה בארץ הוא יכול לתקוף גם אישיות רבת עוצמה כמו ענתבי, ופתח במסע צלב ארוך נגדו. בן-אב"י טוען בזיכרונותיו שעיתונותו פתח במתקפה לאחר ששמע על השפלתו של אחד ממורי כ"ח ופיטוריו בידי ענתבי,⁹⁵ אולם במקום אחר בזיכרונותיו הוא מודה שהחליט להפוך מאמר בודד לסדרה שלמה כדי להרחיב את תפוצת העיתון.⁹⁶

המסע נפתח ב-31 במאי ונמשך עד ל-5 באוגוסט 1909. מאמרי

כך אפוא מציין הציבוי ש"את כולם תקפה קדחת ההגזמה [...] ועוד בו ביום עפו מפה לפה השמועות היותר מרגיזות". אנו לומדים מהעיתון שמפיצי השמועות טענו כי חלק משרי הממשלה נרצחו, כי הפרלמנט נסגר וכל חבריו נאסרו, כי אלפי אנשים נשחטו ברחובות הבירה וכולי. במקביל מתאר העורך את מאמציו להשיג מידע מהבירה, את ביקוריו החוזרים ונשנים במשרד הדואר ואת ניסיונותיו לשכנע את פקידי הטלגרף לשחרר לו מידע. אווירת החרדה מתחזקת בעקבות ראיון שעורך כתב האיש עם אחד מראשי התורכים הצעירים בארץ. פניו של האיש "היו צהובים כפני מת ועיניו התעמקו עוד יותר בחוריהן, וילגום האיש עוד הפעם מכוסו, ויעשן עוד הפעם מסיגריותיו ויחמר את העשן לפניו כבחלום".⁹⁷ לאחר תיאור כזה קשה למצוא הרבה אופטימיות ועידוד בדברי המרואייין. כך ממשיך העיתון בימים הבאים ומנסה לשמור על תיאורי רצף סנסציוניים, אף על פי שאין בידי מידע חדש, להוציא שמועות ההופכות ליותר ויותר מזעזעות ומפחידות.

רק ב-22 באפריל 1909 הצליח העיתון לראשונה לפרסם כתבות מכתבו הנאמן ש, שבקושטא. הכותרת הפרושה לכל רוחב העמוד מכריזה בדרמטיות רבה: "שלושה עשר באפריל". הכתב פותח בפתוס רב וקובע שיום ה-13 באפריל "יישאר חקוק בדברי ימי תורכיה לנצח". כמו בכתבות קודמות מבקש הכתב סליחה מקוראיו, כי הוא נסער וידי רועדות מהתרגשות לנוכח המאורע חסר התקדים שחווה. גם הפעם מספר הכתב על חוויותיו ממקור ראשון בעקבות שוטטותו ברחבי העיר ביום המהפכה. בניגוד לתיאור השמחה בעיר הפלאות מדצמבר 1908, מלאה הכתבה הפעם בתיאורי אלימות קשים על חיילים מורדים, תומכי הכוחות השמרנים הירורים בדם קר במפקדיהם, על גוויות שמתגלגלות ברחוב, על 6,000 חיילים הצרים על בניין הפרלמנט, על מערכות עיתוני התורכים הצעירים שהתרוקנו ועל תושבי העיר הממהרים לסגור את חנויותיהם ולהימלט לבתיהם.⁹⁸

בימים הבאים דיווח העיתון על כניסת כוחות התומכים בתורכים הצעירים לבירה ובגיליון 155 מן ה-25 באפריל הוא הפיץ שמועה כי השולטאן הודח וירוש העצר עומד להחליפו.⁹⁹ ידיעה זו זכתה לאישור רק בגיליון 159 מ-29 באפריל 1909. בגיליון זה הכריזה כותרת ענק לכל רוחב העמוד: "המהפכה האמיתית", ומתחת לה תת כותרת: "עבד אל חמיד הורד מעל כס המלוכה – אחיו חלד אפנדי ימלך אחריו ברצון העם – הרושם בירושלים – תזמורות, דגלים, יריות". מתחת לכותרת הענקית נדפסו לראשונה בתולדות העיתון צילומים של השולטאן התורכי המודח ושל ראשי הממשלה האחרונים. הכתבה עצמה מקיפה שלושה עמודים (מתוך ארבעה). הסגנון והעריכה דומים לאלה שבכתבה על התבערה בירושלים, קרי הם מכילים קטעי התרשמות אישיים הכתובים בסגנון ציורי ודרמטי של בן-אב"י, לצד דיווחים "שכלתניים" הכתובים בשפה פשוטה והמתארים את פשעיו של השולטאן המודח כנגד העם התורכי.⁹⁹

הדיווח הרציף הסנסציוני על המתרחש בבירה הוביל להצלחה כלכלית חסרת תקדים של העיתון. כזכור, ב-4 במאי 1909 הודיע העיתון על תפוצת שיא של 1,200 עותקים. העורכים ציינו שם בסיפוק כי מילאו כהלכה את חובתם לקורא במהלך מהפכת הנגד האחרונה, והדגישו:

תפוצת העיתון. להצלחה במכירה הייתה השפעה מיידית על שטחי הפרסום בהצבי, שגדלו בהדרגה עד שתפסו כשליש משטחו הכולל של העיתון. למעשה כבר בגיליון מס' 28, ב-11 בנובמבר 1908, הוקדש העמוד הרביעי כולו ושליש מהעמוד השלישי לפרסום. בעמוד הרביעי אנו מוצאים פרסומת גדולה לבירה טובורג בלייבווי גלופה מצוירת ולצדה פרסומת של חברת הביטוח הגרמנית "ויקטוריה", וכן מודעות גדולות מטעם מסעדה, חנות ליינות וסטודיו לצילום, ואף לבית הקרנת סרטי ראינוע ירושלמי המכונה "בית חזיון". אולם החלק הפרסומי המרתק ביותר ממוקם בעמוד 3. לראשונה בתולדות העיתונות העברית בארץ נוסדה פינת מודעות לוח בשם "דואר הצבי". בפינה זו מצויות מודעות קצרות רבות (עשר עד עשרים מילים) הכוללות מידע פיקנטי רב. כך לדוגמה פרסם מעריץ אלמוני בגיליון מס' 21 מ-3 בנובמבר 1908 את המודעה הבאה: "אל היונה השחורה. את אלוהית, יפתי! את יפה, אלוהית! חתום, בן". מודעה זו לא שכנעה כנראה את "היונה השחורה", שכן המעריץ פרסם ב-13 בנובמבר מכתב המשך: "אל היונה השחורה, אנוכי חשבתי לראותה עוד הפעם. אמרתי להביט בעיניה היפות. רצייתי לשחק בכתפיה הקלות. והנה התעופפה היונה השחורה ונעלמה פתאום, מבלי שאדע למה? במה חטאתי לה, כי עזבתני?".

לעתים התפרסמו הצעות שידוכים כמו ב-6 בנובמבר 1908: "עלם משכיל, יפה עיניים, למד באירופה. הולך בדד כל הימים. אין לו ידיים, אין לו מכרים. רוצה העלם לדעת אם יש בארץ ישראל עלמה יפה, משכילה, המרגשת גם היא בדידות. אולי תמצא חן בעיני העלם. אולי ימצא חן בעיניה? ואז... לפנות למערכת 'הצבי' עם מעטפה סגורה ועליה המספר 12". קוראת אלמונית פרסמה כעבור שבוע, בגיליון ה-13 בנובמבר, את תגובתה: "לעלם המשכיל מאירופה! כן חברי! טוב הם הדברים שמבקש אתה אבל רק דבר אחד שכחת וזה על פי דעתי הוא הדבר היקר, לב מרגיש ורחב. גם אני בודדה. גם לי אין מכרים, אבל לדאבוני יש לי לב רך, אם כן... חתום, בעלת-נשמה".

פרסום מודעות הלוח הפיקנטיות אפשר לבן-אב"י לא רק להרחיב את הכנסתו אלא גם לשלב בעיתונו, בעזרתם הפעילה של קוראיו, מידע בעל אופי אינטימי-רכילותי. מודעות הלוח אפשרו לקורא הסקרן לעקוב אחר שדרי אהבה או מריבה של זוגות ולבחון את הסכסוכים הכספיים בין אנשים שונים ביישוב. קרי, העיתון פיתח בציבור קוראיו את יצר ההצצה לביתו של הזולת ולחדר המיטות שלו.

כצפוי זכה מדור זה לעניין רב, אבל גם לביקורת מצד מתנגדי עיתונות הסנסציה. באמצע נובמבר 1908 סיפר בן-אב"י על התלונות שהגיעו למערכת. תלונות אלה היו משני סוגים: "שמקצתם הייתה פגיעה בכבוד אנשים פרטיים ונתפרסם שם ובמקצתם יש שהייתה לפי דעת המעוררים קצת 'פריצות'".⁹⁸ המחבר התנצל על פגיעה בשם הטוב של אנשים שהוזכרו במדור, אולם לא התנצל כלל על מודעות ה"פריצות" שבמדור, שכן "דברים הרבה יותר מתובלים ומפולפלים מתפרסמים יום-יום באירופה בעיתונים גדולים וחשובים כמו העיתון הגדול הצרפתי, 'הז'ורנל', והעיתון האיטלקי הגדול החצי רשמי 'לה-טריבוונה' [...] בעיתונים האירופים הגדולים הדואר הזה הוא אחד מהדברים היותר יפים, היותר מעניינים שבגיליון ומלבד התועלת המסחרית הגדולה שבו הדואר הציבורי הזה הוא אוצר של

הסדרה, 15 במספר, מוקמו כמעט כולם בראש העמוד הראשון, ונשאו בדרך כלל כותרת זהה: "הנרגנות הגדולה". בתחילת הסדרה הציג העיתון את עצמו כמגן האדם הקטן וכלוחם ברודני היישוב. כדי להמחיש את רודנותו של עתנבי כינה אותו בן-אב"י בכינוי הלגלגני "הורדוס הקטן". מאמרי הסדרה משקפים סגנון פמפלטרי פולמוסי. המחבר עשה שימוש במגוון רחב של אמצעים רטוריים ובעזרתם יצר דימוי "שטני" של הקורבן, מצד אחד והפכו למושא ללגלוג ולבוז מצד שני, שלעתים עבר את גבולות הטעם הטוב. כך לדוגמה ב-27 ביוני 1909, נדפס בעמוד הראשון מאמר שכותרתו "נגמר".

בפתח המאמר מרכז המחבר האלמוני שענתבי מת, ומיד הוא ממנהר ומסביר את כוונתו: "ענתבי מת, לא חלילה מיתה גופנית פשוטה, עוד אמש ראינוהו עובר ברחוב בצעדים הורדוסיים אף כי קצת עייפים ופניו הביעו בריאות לעשרים שנה לפחות. אולם הלא אין יותר איש בארץ-ישראל כולה שלא יודה היום כי ברוחו ירד האיש הקטן הזה שאולה ואיננו".⁹⁷

בדיקת המאמרים מראה שבפועל לא היה מידע מבוסס דיו להאשמתו של ענתבי בשחיתות בעוד האשמתו בעריצות, אף כי הייתה נכונה, לא הייתה בה משום עברה על החוק. בפועל שימש רצח האופי הסדרתי של ענתבי אמצעי לקידום מכירות העיתון הצבי. שנים מאוחר יותר הודה בן-אב"י:

במאמרים אלה האשמתו את בא כוח כ"ח בארץ, ב"עריצות" אישית וביחס שלילי לכל קנייני האומה, ובהיות שמאות איש היו תלויים בדבר פיו של ענתבי, היה המרעש על ההעזה גדול בכל מקום. זו הייתה "פצצה עיתונאית" ממדרגה ראשונה. יום-יום היה הקהל עוקב אחרי ה"תגליות החדשות" ש"הצבי" היה מתריע להם בקולי קולות בשם "הנרגנות הגדולה". הגיליונות היו נחטפים מבין ידי המוכרים באלפים, וכמובן שנמצאו אנשים אשר רמזו כי כל העניין לא בא אלא כדי להגביר את ההפצה.⁹⁸

התהודה לסדרה הייתה רבה והיא סחפה למעורבות של כמעט כל מרכזי הכוח הפוליטי-כלכלי ביישוב החדש. לצדו של בן-אב"י התכנסה קואליציה מזוהה שכללה את נציגי מפלגות הפועלים ויצחק בן-צבי בראשם, אבל גם את הבנקאי הירושלמי הוותיק אהרן זאלירו. לצד ענתבי התייצבו בעלי עוצמה כלכלית-פוליטית, כמו מנהל בנק אנגלו-פלשטינה דוד לבונטין והעסקנים הפוליטיים החשובים מאיר דיזנגוף ומרדכי בן הלל הכהן.

עורכי העיתון המשיכו את מסורת הסיפורים בהמשכים שהנהיג בן-יהודה. תרומתו של הסיפור בהמשכים לשמירת הקשר היומיומי בין הקורא לעיתון הייתה לא פחותה מזו של הכתבה הדרמטית ושל מסע הצלב העיתונאי. בעקבות בן-יהודה שילבו העורכים סדרת סיפורים בהמשכים שתורגמו מצרפתית, ובהם "עולם הפוך" מאת ז'ול וורן (אוקטובר-דצמבר 1908), "הנבב" (כינוי למי שחי חיי פזרנות כמו נסיך הודי) מאת אלפונס דודה (פברואר-יולי 1909), ו"זיכרונות שרה ברנארד" (דצמבר 1908-פברואר 1909). שחקנית יהודייה-צרפתייה מהוללת זו זכתה בעיתון למעמד של "כוכבת", כאשר לצד פרסום האוטוביוגרפיה שלה סיקר העיתון אירועים חדשותיים הקשורים בה.⁹⁹

אסטרטגיית העריכה הסנסציונית-בידורית הגדילה כאמור את

וגיליונים נתן ארצה. הירושלמים עומדים משתוממים למראה הזה. עיתונים מכל המינים בשמות משונים, בעורכים משונים.¹⁰⁶ הכתבה מציינת שבעה עיתונים שבועיים חדשים. שלושה מהם פורסמו על ידי שותפה לשעבר של משפחת בן-יהודה, שלמה ישראל שיריזלי. כזכור נפרד שיריזלי ברוח טובה מבן-יהודה, לאחר שהעריך כי המעבר לפורמט יומי הוא השקעה כלכלית מסוכנת מדי, אולם במהלך החודשים הבאים הוא שינה את דעתו ופרסם כמעט בר זמנית שלושה עיתונים: **אל פרדיס** בספניולית, **דער פרדס** באידיש ו**הפרדס** בעברית. שיריזלי זכה למטח גינויים מעל דפי **הצבי** אולם כל הפרסומים הללו פסקו לאחר זמן קצר.¹⁰⁷ איים יותר על **הצבי** מפעלו של המדפיס והמו"ל הירושלמי משה עזריאל. הוא הוציא בתחילה את העיתון בספניולית **אלי-ליבראל**, אולם הסכנה המשמעותית הופיעה בדמות הגירסה העברית של עיתון זה שהופיעה כשבועון **החירות**. העיתון החל לצאת ב-11 במאי 1909 והתמיד בהופעתו כמעט שמונה שנים, עד 6 באפריל 1917. בזיכרונותיו טוען בן-אב"י כי המממן האמיתי של העיתון היה ענתבי, שהשתמש ב**החירות** כדי לגנוח את **הצבי** על רקע מסע הצלב העיתונאי שניהל נגדו.¹⁰⁸

למרות סגירת חלק גדול של העיתונים המתחרים בקיץ 1909, עדיין נותר המרחב התקשורתי הארץ-ישראלי תחרותי. ביוני 1910 מנה בן-אב"י ארבעה עיתונים שיצאו בירושלים: **הצבי** ששינה בסוף פברואר 1910 את שמו ל**האור**, והופיע בתדירות יומית. **הבצלת** הוותיק הופיע שלוש פעמים בשבוע, **החירות** הופיע עתה פעמיים בשבוע ועיתון הפועלים **הפועל הצעיר**, שהופיע פעמיים בחודש.¹⁰⁹ הוא העיר שמעתה אפשר לדבר על "עיתונות ירושלמית" כפי שמדברים על עיתונות ברלינאית או פריסאית, אולם תנאי התחרות להערכתו אינם שווים. **החירות** נתמך בידי ענתבי, **הבצלת** מקבל תרומות מהציבור החרדי בחו"ל, אבל בעיקר הכעיסה את בן-אב"י עיתונות הפועלים. הוא האשים עיתונות זו, שכאמור תקפה את **הצבי** בחריפות, בפרזיטיות. על **הפועל הצעיר** כתב בן-אב"י שזהו עיתון שאינו מסוגל לעמוד על רגליו והחי מסבסוד קבוע של מאה פרנק לגיליון. הוא "האשים" גם את עיתון פועלי ציון החדש, **האחדות**, בקבלת סבסוד ראשוני של אלף פרנק. כאן למעשה נזרעו הזרעים הראשונים למאבק ארוך השנים בין העיתונות המפלגתית המסובסדת לעיתונות המסחרית נוסח זו של משפחת בן-יהודה, שנאלצה להתקיים ממכירת גיליונות ומפרסום, ללא תמיכה חיצונית משמעותית.¹¹⁰ ב-3 בינואר 1911 חדל העיתון **הבצלת** להתקיים, לאחר 48 שנה. את מקומו תפס עיתון חרדי חדש, **מוריה**, שהחל להופיע כשבועון במאי 1910, והחל באוקטובר 1912 הופיע ארבע פעמים בשבוע.¹¹¹

התחרות הקשה, המספר הקטן של הקוראים וכוח הקנייה המצומצם שלהם, יצרו אפוא מצב של משבר כלכלי כמעט קבוע במערכת **הצבי-האור**. בן-אב"י הבין שכדי להמשיך להוציא לאור עיתון יומי ולשכללו עליו להיעזר במשקיעי חוץ. לפיכך הוא יצר קשר עם שלמה פיינגולד, איש עסקים ירושלמי אמיד (שהואשם על ידי מתנגדיו, כנראה לא בצדק, כי המיר את דתו), שגילה עניין רב בהוצאת עיתון, בתחילת 1909.¹¹² ב-9 בספטמבר 1909 התפרסם **הצבי** הסכם בין בן-אב"י לפיינגולד, שהבטיח הפרדה מלאה בין עבודת המערכת (שנוהלה עתה בידי בן-אב"י לבדו) להפעלה העסקית של העיתון. למיטב ידיעתי היה זה ההסכם הראשון בין עורך למו"ל

עליונות חיים וחידודים. ולכן יש בדעתנו לטפל במדור הזה ולעשותו לכל מחזיק ברכה ותנועה ועליונות גם בקרב החיים העצבים קצת יותר מידי שלנו".¹⁰¹

בסוף 1908 חזרו עורכי **הצבי** והדגישו את אחת ממטרות היסוד של עיתונות בן-יהודה מאז היווסדה: להחליף את חיי העצב וההסתגפות הפיזית והרוחנית של היישוב הישן בחיי שמחה ותענוג פיזי. בהמשך למסורת תנועת ההשכלה האירופית, שהעמידה את עקרון האושר והתענוג בעולם הזה, ולא בעולם הבא, כמטרה מרכזית של תנועת החילון והמודרניזציה, סברו בן-יהודה ויוסף קלויזנר כבר בשנות התשעים של המאה התשע-עשרה שיש לעודד ביישוב את תרבות התענוג באמצעות פיתוח התיאטרון, המחול, המוסיקה, החג החילוני, אבל גם השירה, הרומן ועיתון ההמון. ב-1895 כתב קלויזנר **בהצבי** שהטקסט המענג, כמו הטקסט התאטרלי, "מזעזע את הנפש, מלהיב את הלב, מרטיח את בתי העורקים, מביא זרם של מחשבות חדשות עדינות וריאליות כאחת, בלב הקוראים, מרגילים לפרוק לפעמים את עול הטרדות, הדאבוני, הצרות, להשתקע בעליונות, באי טרדה, דבר הנחוץ לאיכרנו כל כך כיום".¹⁰² איתמר בן-אב"י וחמדה בן-יהודה המשיכו בכיוון חשיבה זה. יישום אסטרטגיית העריכה הדרמטית הסנסציונית אפשר להם לא רק להוציא לאור את העיתונים בתכיפות יומית, אלא גם להפיץ תרבות מערבית חילונית של שמחת חיים הדוניסטית ותענוג של חיי העולם הזה פה ועכשיו.

באביב 1909 נראה היה אפוא שאי אפשר לערער על הצלחת **הצבי** היומי. עדות לפופולריות של העיתון אפשר למצוא בתיאור נשף פורים שהתקיים ביפו במאסר 1909. במהלך הנשף התקיימה תחרות מסכות וזו של **הצבי** זכתה בפרס הראשון. "זה היה א' ששם מסווה על פניו וראש של צבי על ראשו ותמונת ה' בן-יהודה מצוירת על הבד שעל פניו, ועל זרועותיו כתוב 'עזמה' ו'זמה', ועל גבו פסקאות מ'דואר הצבי'".¹⁰³

האסטרטגיה הסנסציונית עזרה לקדם את מכירת העיתון בקצב יומי אבל למשפחת בן-יהודה נוספו מתנגדים רבים. מצד אחד הותקף העיתון **בהפועל הצעיר**, שבו ביקר יוסף חיים ברנר את עורכי העיתון בחריפות והאשימם בסנסציה זולה ובהחלפת הדיווח על אי צדק חברתי ומאבק מעמדי בסיפורי זוטות שמטרתם לקדם את האינטרסים של בעלי ההון ביישוב.¹⁰⁴ מצד שני תקפו את העיתון גם חוגים מהזרם הלא סוציאליסטי, וביניהם יוסף קלויזנר. זה האחרון שכח את דבריו שפרסם שנים קודם בשבח ההנאה החושית ותקף את **הצבי** על הסנסציה הזולה. מכל עבר עלתה דרישה, שמאחוריה עמדו אישים כאחד העם וחיים נחמן ביאליק, להקים עיתון חדש וגדול שייצג את הזרמים המרכזיים בתנועה הציונית באופן רציני, מכובד ואחראי. תכנית זו יצאה לפועל רק עשר שנים מאוחר יותר, עם הקמתו של עיתון **הארץ**.¹⁰⁵

***

במהלך אביב-קיץ 1909 המשיך **הצבי** להופיע בקצב יומי, אולם הופעה בתדירות כזו הייתה כרוכה בקשיים גדלים והולכים, בעיקר בשל התחרות הגוברת בעיתונות הירושלמית. ב-18 במאי נכתב **הצבי** ש"זה כחודש ימים נפתחו ארובות השמים וזרם עיתונים

עייפות בעיתון. העדר אירועי רצף חשובים והתחרות ההולכת ומתחזקת עם עיתון החירות, שהפך ליומון ביוני 1912, ועם מוריה, שיצא ארבע פעמים בשבוע, הובילו לסגירת עיתונה של משפחת בן-יהודה בסוף מאי 1913.¹¹⁶ למרות תפקידו המרכזי של בן-אב"י כעורך אחראי, הוסר שמו בסוף אפריל 1912 מעמודו הראשון של העיתון. הסיבה המיידית לכך הייתה נסיעתו לירח דבש שארך חודשים מספר, באירופה.¹¹⁷ אולם משום מה לא הוחזר שמו לראש העיתון ועד סגירתו הסופית של העיתון, בסוף 1914, הופיע שם רק שמו של בן-יהודה כעורך ראשי. למרות זאת המשיך בן-אב"י למלא בפועל את תפקיד העורך האחראי ובמקביל המשיך לכתוב כתבות ודברי פרשנות רבים שחלקם הגדול עסק בניחות ציורי ודרמטי של הזירה הבינלאומית. גם בעיני הממשל התורכי היה בן-אב"י העורך האחראי, שכן בתחילת אוקטובר 1912 הוא נאסר לחמישה ימים בעוון ציטוט עיתונות זרה שתקפה את תורכיה. בעקבות מאסר זה התנהל נגדו משפט חדש (השני לאחר המשפט מאוגוסט 1909) שסקר בהרחבה בעיתון, משפט שבסופו, כמו במשפט מ-1909, הוא זוכה.¹¹⁸ נראה שבעקבות אירוע זה חויבה המערכת לחזור ולציין במפורש בעיתון את שמו של העורך האחראי, ואכן מסוף אוקטובר 1912 חזר שמו של בן-אב"י להופיע. אולם הפעם הוא הוצב במקום מוצנע למדי, בתחתית עמוד 3. מגמה זו של הנמכת פרופיל העורך האחראי נבעה, להערכתנו, מהרצון לחזור וליצור בתודעת הקוראים זיקה ישירה בין העיתון לבין בן-יהודה ובכך להחזיר לעיתון את ממד יישוב הדעת והמכובדות שנפגע בשל סגנונו הדרמטי ועמוס הפתוס של בן-אב"י. למרות זאת המשיך בן-אב"י לספק לעיתון כתבות סנסציוניות, אבל עיקרן לא עסק עתה בפלילים ובאסונות אלא, כאמור, בתיאור ובניחות הזירה הבינלאומית והמלחמות הבלקניות.

כאמור, העיתון נסגר בסוף מאי 1913 וחזר להופיע רק כעבור למעלה משנה, ב-10 ביולי 1914, בעקבות רצח יורש העצר האוסטרי, פרנץ פרדיננד, בסרייבו. ושוב הוביל אירוע רצף מלחמתי, פרוץ מלחמת העולם הראשונה, להופעה בקצב יומי. בחודשים הבאים חזר עיתונו של בן-יהודה לשגשג, אולם עם כניסת תורכיה למלחמה בסוף 1914, החלו תנאי העבודה להשתנות.

ב-3 בדצמבר 1914 הודיע העיתון על עזיבת בן-יהודה ואשתו לאמריקה. הזוג איחל לקוראים שלום מהיר ותקווה להתראות בקרוב, אבל בפועל ארכה הפרידה למעלה מארבע שנים.¹¹⁹ העיתון המשיך לצאת לאור עוד כמה שבועות, אולם התנכלויות הממשל התורכי גברו והלכו. ב-23 בדצמבר 1914 התלונן העורך האחראי, כנראה בן-אב"י, שהוא זומן בימים האחרונים פעמיים לחקירת המשטרה וכתוצאה מכך לא הצליח להוציא לאור גיליון של העיתון. הוא התלונן גם על מחסור בנייר להדפסה, על שירות דואר לקוי ועל שירות מברקים לא קבוע. לפיכך הוא הודיע לקוראיו ש בתנאים אלה לא יוכל להמשיך להוציא לאור את העיתון בקצב יומי. "החלטנו להוציא את הגיליון רק בכל פעם שיש באמת מה לתת לקוראים. מפני שבכל אופן אין השעה הנוכחית מסוגלת לפלפולים ולפילוסופיה [...]"¹²⁰.

הייתה זו שירת הברבור של **הצבאי האור** היומי. למחרת, ה-24 בדצמבר 1914 הופיע גיליון מס' 67, שהוא למיטב ידיעתנו הגיליון האחרון של העיתון.¹²¹ כך הסתיים באופן זמני הפרק הראשון בהוצאת יומון עברי בארץ-ישראל בידי משפחת בן-יהודה.¹²²

שהתפרסם בפומבי בעיתונות הארץ-ישראלית. אמנם כבר ב-27 במאס 1903 פרסם בן-יהודה בהשקפה הודעה על הפרדה מלאה בין עבודת המערכת לניהול העסקי של העיתון, שהועבר כזכור לידי שירזלי, אבל פרטי ההסכם בין הצדדים לא פורטו. עתה הודפס נוסח ההסכם בין פיינגולד לבן-אב"י בראש העמוד הראשון, כביטוי למדיניות העיתון לשמירה על שקיפות ביחסי קורא-מערכת. פיינגולד הושפע מעולם המו"לות הבריטי ויישם כאן מודל ליברלי המבחין בין תחום העריכה לתחום הניהול הכלכלי.¹¹³ בהסכם שפורסם הודגש שהצדדים ישמרו על אוטונומיה ולא יתערבו בפעילות הצד השני. המו"ל התחייב להוציא את העיתון שש פעמים בשבוע, להוציא שבתות וחגים. העיתון יודפס בפורמט גדול יותר (ארבעה טורי), אבל לצד מהדורת הבוקר ישמור המו"ל על הזכות להוציא לאור הוספת ערב שלגראפית בשפות שונות. בן-אב"י התחייב להעביר לידי המו"ל את רשימת המנויים שלו וישמור על עצמאות מערכתית מלאה. על המו"ל נאסר להתערב בענייני תוכן. ההסכם הגדיר במדויק את שכרו של בן-אב"י כעורך ראשי, את שכר עוזרו הקבוע ואת שכרם של הכתבים ביפו ובקושטא. אבל במקום הסכומים נדפסו בעיתון שלוש נקודות והעורך העיר ש"הקהל יבין כי כל הסכומים הקבועים בקשר הם עניין פרטי שאינו עניין שום אדם מן הצד והם סודות המערכת". סעיפים נוספים היו מינוי מנהל חשבונות מקצועי שיהיה אחראי לקופת העיתון ויחשב את מאזניו. הוא ידאג שההכנסות ממנויים ומפרסומות ייכנסו, לאחר שחושבו, ישירות לקופת העיתון (ולא לכיסו של איש) ויחשב את ההוצאות הכוללות: הוצאות שכר הדירה, הדפוס, שכר הפקידים והכתבים, הנייר, הוצאות משרד ודמי משלוח. אבל גם תשלומים עבור טלגרמות. ההסכם קבע גם שהרווחים יתחלקו שווה בשווה בין העורך למו"ל. סעיף מעניין אחר קבע שלעורך זכות לחודש חופש בשנה, אבל הוא מתחייב לשמור על קשר תמידי עם המערכת ולמנות תחתיו עורך מחליף מיומן. על פי ההסכם פרש אליעזר בן-יהודה לחלוטין מעריכת העיתון ונקבע שהוא יפרסם עתה מאמרי פרשנות בעיתון תמורת תשלום.¹¹⁴

ההסכם היה חדשני ומרשים, אולם שני הצדדים הסתכסכו עד מהרה והשותפות פורקה בסוף פברואר 1910.¹¹⁵ את מקום פיינגולד תפס השותף לשעבר שהפך ליריב עסקי, שיריזלי. לאחר שנכשל בהוצאת אימפריית עיתונים רב לשונית בירושלים הוא חזר לנהל את עסקי משפחת בן-יהודה, כפי שעשה בתקופת השקפה. ואכן, החל ב-25 בפברואר 1910 הופיע העיתון בהנהגתו העסקית של שיריזלי יום-יום. לאחר שזכות השימוש בשם העיתון **הצבאי** נשארה בידי פיינגולד, בחר בן-אב"י לחזור לשם **האור** שבו השתמשו לאחרונה בתחילת שנות התשעים של המאה התשע-עשרה. השותפות המחודשת עם שיריזלי ארכה כשנה וחצי, עד סוף יולי 1911. בעקבות התפרקות השותפות נפסקה הופעת העיתון לחודשיים וחודשה רק בסוף ספטמבר 1911. מעתה תשמש משפחת בן-יהודה הן כמו"ל והן כעורכת העיתון.

בשנים הבאות המשיך בן-אב"י להשתמש באסטרטגיית העריכה הסנסציונית, השעוניה על אירועי רצף. ברמה התוכנית הושם הדגש, כמו בימי בן-יהודה, על כיסוי אירועים מלחמתיים. במשך למעלה משנתיים כיסה העיתון את מלחמות הבלקן, שזכו לעניין רב בקרב ציבור הקוראים המקומי. אולם החל באביב 1913 החלה להסתמן

הערות

- 1 על התשתית הכלכלית-טכנולוגית-תקשורתית בארץ ישראל בתחילת המאה העשרים, ראו: נחום גרוס, "כלכלת א"י בשלהי התקופה העותומנית", בתוך: ישראל קולת (עורך), **תולדות הישוב היהודי בארץ-ישראל מאז העלייה הראשונה, כרך א: התקופה העותומנית**, ירושלים, מוסד ביאליק, 2003, חלק ב, עמ' 279-308 (להלן: קולת, **תולדות הישוב היהודי**). על הנתונים הדמוגרפיים בסוף המאה התשע-עשרה, ראו: יהושע בן-אריה, "הנוף היישובי של א"י ערב ההתישבות הציונית", שם, חלק א, עמ' 75-141; יוסי בן-ארי, "ההתישבות היהודית בא"י 1900-1917: מאפיינים גיאוגרפיים-יישוביים", שם, חלק ב, עמ' 345-414. על פי המקורות הנ"ל היה מספר היהודים בארץ ישראל ב־1880 27,000, ב־1900 55,000 וב־1914 85,000. בירושלים גרו רוב היהודים: 35,000 ב־1900 ו־45,000 יהודים ב־1914.
- 2 קודם ל**הצבני** הוציא בן-יהודה לאור ב־1883-1884 ארבעה גיליונות של כתב העת **מבשרת ציון**. אך עוד בפברואר 1883 הוא עשה ניסיון ראשון להוציא עיתון בשם **הצבני**, תחת אחריותו של ידידו מרדכי מיוחס (אדלמן), כמו"ל. עותק מהגיליון הראשון נמצא כיום בידי האספן זאב פרי, שסיפר על כך במאמרו "עופר האיילות יוצא מתחת מכש הדפוס", **הארץ**, ספרים, 26.9.2007.
- 3 גליה ירדני, **העיתונות העברית בארץ ישראל בשנים 1863-1904**, תל-אביב, הקבוץ המאוחד, תשכ"ט, עמ' 236-247 (להלן: ירדני, **העיתונות**).
- 4 **הצפירה**, מוסף ספרותי, 146 (יולי 1904), עמ' 395-399. המאמר נדפס מחדש עבור הקורא הארץ-ישראלי **בהשקפה**, 49 (2.8.1904), ו־50 (5.8.1904). המאמר יצא בתגובה על התקפת יוסף קלוזנר על **השקפה** בעיתון **השילוח**, כרך ג, חוב' ד, 1904.
- 5 **הצפירה**, שם, עמ' 396-398.
- 6 **הצבני**, 6 (28.11.1884).
- 7 **הצפירה**, שם, עמ' 397-398.
- 8 שם, עמ' 397.
- 9 שם.
- 10 **הצפירה**, שם. ראו גם: ירדני, **העיתונות**, עמ' 279-280.
- 11 **הצפירה**, שם.
- 12 על מעצרו של בן-יהודה, ראו: ירדני, **העיתונות**, עמ' 259; איתמר בן-אב"י, **עם שחר**, 69-70.
- 13 **הצפירה**, שם, עמ' 395-396.
- 14 ראו הודעות התנצלות על אי הופעה סדירה של העיתון בשל מצוקות אישיות: **הצבני**, 30 (17.8.1888), בשל מחלתו ומחלת בנו; 32 (4.9.1888, מחלות); 10 (21.12.1888), "בגלל רפיון כוחו של העורך ומעמד בריאותו". **האור**, 1 (9.10.1891), מות אשתו דבורה; 15 (5.2.1892), "בגלל אבלות העורך על שלושה ילדים שמתו עליו במשך עשרה ימים לא יצא האור זה שני שבועות"; 20 (22.4.1892), "נבקש סליחה מקוראינו הנכבדים על אשר לא יצא 'האור' במשך ארבעה השבועות שלא היה העורך בביתו".
- 15 **הצבני**, 28 (18.9.1889).
- 16 ב־1898 התלונן העורך שבעיית יסוד של העיתון מאז הקמתו היא "ההבדל בזמן בינינו לבין כל העולם כולו". לדבריו הידיעות הגיעו בדואר דרך הים באיחור של 5-6 ימים, אולם כשהתחוללה סערה בים הגיעו הידיעות באיחור של 2-3 שבועות. ראו: **הצבני**, 22 (18.3.1898).
- 17 **הצפירה**, שם, עמ' 397-398.
- 18 שם, עמ' 398.
- 19 על תחילת כיסוי משפט דרייפוס על ידי העיתונות העברית, ראו: גדעון קרן, "דרייפוס – הגילוי, המשפט, המבוכה: מה כתבה העיתונות העברית בראשית הפרשה", **קשר**, 16 (נובמבר 1994), עמ' 7-14.
- 20 **הצבני**, 22 (18.3.1898).
- 21 **השקפה**, 37 (22.6.1904). כבר בגיליון **הצבני** מס' 245 מ־15.2.1900 דרש אחד הקוראים מהעורך להפוך ל"אמיל זולה מירושלים", לחשוף שחיתויות ולהגן על החלש. נראה שבנו של העורך, איתמר בן-אב"י, הושפע מדברים אלה, מכיוון ששנים מאוחר יותר נהג לפרסם כתבות תחקיר תחת הכותרת "אני מאשים".
- 22 ראו לדוגמה, **הצבני**, 1 (17.11.1899); 9 (15.12.1899); 15 (5.1.1900); 22
- 23 על שיתוף הפעולה בין בן יהודה לזוג דוק-קרסי, ראו: איתמר בן-אב"י, **עם שחר עצמאותינו**, ירושלים, הוועד הציבורי להוצאת כתבי איתמר בן-אב"י, 1961, עמ' 81-82 (להלן: בן אב"י, **עם שחר**); ראו גם: גליה ירדני, **העיתונות**, עמ' 272.
- 24 **הצבני**, 24 (12.2.1900).
- 25 שם, 29 (29.2.1900).
- 26 שם, 50 (16.6.1900).
- 27 שם, 56 (27.7.1900).
- 28 שם, 57 (5.8.1900).
- 29 שם, 60 (24.8.1900).
- 30 שם, 27 (9.4.1900).
- 31 שם.
- 32 ראו סדרת מכתבים לעורך שפורסמו **בהצבני** בין החודשים ינואר-מארכ 1900, בגיליונות מס' 21, 25 ו־29.
- 33 מכתבו של העגלון מופיע **בהשקפה**, 38 (26.6.1903). המכתבי מרמז על סדרת הדיווחים הקשים שהופיעו באותה שעה בעיתון על פוגרום קשישנב.
- 34 הגיליון האחרון של **הצבני** הופיע ב־12 באפריל 1901.
- 35 **השקפה** 24 (27.3.1903).
- 36 ראו: בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 129-130; עוזי אלידע, "עיתונות הסנסציה בארץ ישראל בתחילת המאה ה־20", **קשר**, 11 (מאי 1992), עמ' 70-79 (להלן: אלידע, "עיתונות הסנסציה"). שירזלי עצמו הפך באותם שנים לאחד מגדולי המו"לים בארץ. הוצאת הספרים שלו, שנשאה את ראשי התיבות של שמו, "שי"ש", הפיצה רומנים עממיים בכריכת כיס שנמכרו בפרוטות במאות עותקים. בעקבות הקשר המסחרי עם עיתונו של בן-יהודה רכש המו"ל את הזכות להוציא לאור את הרומנים המתורגמים שפורסמו בהמשכים בעיתון. אלה נדפסו מיד עם סיום הופעתם בעיתון בפורמט של ספר כיס או של חוברת לא כרוכה.
- 37 בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 130-133.
- 38 דיווחים ראשונים על מלחמת רוסיה-יפן, ראו: **השקפה**, 22 (26.2.1904).
- 39 מברקו של בן-אב"י על פטירת הרצל התפרסם בגיליון **השקפה** 41 (5.7.1904). המברק הגיע בעת סגירת הגיליון ולכן שובץ בעמוד 3. כעבור יומיים הוציא העיתון גיליון בן עמוד אחד מוקף מסגרת שחורה. הדיווחים הדרמטיים על מות הרצל ועל התגובות ביישוב והשימוש במסגרת שחורה נמשכו כל חודש יולי 1904.
- 40 ראו פניית חמדה בן-יהודה לקוראים, **השקפה**, 5 (4.10.1907). ראו לדוגמה כתבות בן-אב"י בגיליונות 40-42 של מפברואר 1908. בתחום הטכנולוגיה ראו לדוגמה כתבות על פיתוח התעופה, האלחוט והרובוטיקה, בגיליונות 7, 11 ו־14 מאוקטובר-נובמבר 1907.
- 41 **הצבני**, 45 (9.9.1885).
- 42 **השקפה**, 89 (28.7.1908).
- 43 שם, 90 (31.7.1908).
- 44 שם, 91 (4.8.1908). ראו גם נוסח מפורט של הכרזת החוקה הזמנית, **השקפה**, 94 (14.8.1908). במאמר זה מצוין ש"הספרים והעיתונים אינם צריכים להראות לממשלה קודם ההדפסה. אין רשות לעכב מכתבים פרטיים ועיתונים בבתי הדואר ופושעים בעניני הדפוס צריכים לדון רק בבית המשפט".
- 45 שם, 93 (10.8.1908).
- 46 שם.
- 47 **הצבני**, 58 (21.12.1908).
- 48 **השקפה**, 101 (9.9.1908). ראו גם: בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 130.
- 49 ראוי לציין שהפרידה משיריזלי נעשתה כנראה ברוח טובה, מכיוון שהאיש המשיך לפרסם את הוצאת הספרים שלו בעיתון.
- 50 שם, 103 (16.9.1908).
- 51 שם, 106 (25.9.1908).
- 52 על בן-אב"י בצרפת ובגרמניה ועל תקופת העריכה הראשונה שלו בשנים 1902-1903, ראו: אלידע, "עיתונות הסנסציה". על תקופת פריס של בן-אב"י ועל פגישתו עם ז'ורז' קלמנסו, ראו: בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 104-107. על תקופת גרמניה ראו: שם, עמ' 195-197. על כתיבת בן-אב"י **להשקפה** בתקופה

- 84 על דיווחי פשע ביולי 1909 בהצבי, ראו גיליונות מס' 209, 214 ו-216. על ביקורת המשטרה ראו: **הצבי**, 233 (1.8.1909). על המשפט כנגד בן-אב"י ראו: **הצבי**, 241 (10.8.1909); וכן 244 (9.9.1909). ייתכן שמשפט זה הוא גם הסיבה לסגירת העיתון לארבעה שבועות (בין ה-14 באוגוסט ל-8 בספטמבר 1909). אף שהסיבה הרשמית הייתה הצורך הדחוף של בן-יהודה לסיים הדפסת חלק ממילונו. ראו הכתבה "הצבי והמילון" בגיליון 243 (13.8.1909). על דיווחי אונס, ראו לדוגמה סיקור משפט הרלינג **האור**, גיליונות מס' 129, 134 ממארכ 1912.
- 85 **הצבי**, 59 (22.12.1908).
- 86 שם, "בדריה", 19 (1.11.1908).
- 87 שם, 64 (28.12.1908).
- 88 שם, 66 (30.12.1908). פייר לוטי (1850-1923) היה סופר וימאי צרפתי. הציטוט חל על עיני התורכיות מתייחס ליצירתו *Aziyadé* מ-1879.
- 89 **הצבי** דיווח על ההוספה המיוחדת שלא השתמרה בגיליון מס' 150 (19.4.1909). לדברי העורך הגיע המידע לידי מבנק אנגלו-פלשתנינה בירושלים, שקיבל אותו מסניפו בקושטא. נראה שאנשי הבנק התרעמו על חוסר הדיסקרטיות של העורך והוא פרסם למחרת תיקון, והודיע שהידעה הגיעה לידי ממקורות בעיריית ירושלים.
- 90 שם, 150 (19.4.1909).
- 91 שם, 153 (22.4.1909).
- 92 שם, 155 (25.4.1909). הכותרת הראשית שואלת: "היתפטר השולטאן?". הכתב מצטט אמנם מברק מהבירה המכחיש את השמועה, אבל העירך המנחת את הודעת ההכחשה מגיע למסקנה שהשמועה נכונה.
- 93 שם, 159 (29.4.1909).
- 94 שם, 163 (4.5.1909).
- 95 בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 210-211.
- 96 שם, עמ' 201.
- 97 **הצבי**, 205 (27.6.1909).
- 98 בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 201.
- 99 ראו לדוגמה כתבה על ביקורה של שרה ברנארד במצרים בליווי צילום של השחקנית, **הצבי**, 47 (8.12.1908).
- 100 שם, 30 (13.11.1908).
- 101 שם. ראו גם התייחסות בן-אב"י בזיכרונותיו למדור זה, בן אב"י, **עם שחר**, עמ' 200.
- 102 יוסף קלויזנר, "ששון החיים", **הצבי**, 35 (18.9.1895). על התייחסות בן-יהודה לשאלת התענוג ושמתח החיים ראו לדוגמה: **הצבי**, גיליונות מס' 25-34, 35-34, יוני-ספטמבר 1895. ראו גם: גליה ירדני, **העיתונות**, עמ' 261-267.
- 103 **הצבי**, 125 (10.3.1909).
- 104 על התקפת עיתונות הפועלים בהנהגת יוסף חיים ברנר על עיתוני בן-יהודה בן-אב"י, ראו: עוזי אלידע, "לידת עיתונות הסנסציה בא"י – 1908-1917", **קשר**, 12 (נובמבר 1992), עמ' 76-85 (להלן: אלידע, "לידת עיתונות הסנסציה").
- 105 על התקפת קלויזנר, ראו: **השלה**, כ"א באב תרס"ט-טבת תר"ע. על תגובתו של בן-אב"י על הדרישה להקים עיתון חדש, ראו: **האור**, 75 (5.6.1910). ראו גם: שם, 82 (15.6.1910). בגיליון זה מפורסמת חליפת מכתבים שהופיעה במקור **בהשלה**, בין בן-ציון כץ הפונה לקלויזנר והמגן על משפחת בן-יהודה מהתקפות ביאליק ואחד העם ותשובת קלויזנר, החוזר ומדגיש את הצורך בעיתון כללי רציני וספרותי.
- 106 **הצבי**, 174 (18.5.1909).
- 107 על עיתוני שיריזלי, ראו בגיליונות **הצבי** מס' 168-177 (10.5.1909-21.5.1909). על ריבוי העיתונים בארץ ראו גם: עוזי אלידע, "לידת עיתונות הסנסציה".
- 108 בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 211-212. את העיתון **החירות** ערך בתחילה אברהם אלמליח ואחר כך חיים בן-עטר. ראו: י' בצלאל, "החירות" (1917-1909) ועורכו חיים בן-עטר", **קשר**, 13 (מאי 1993), עמ' 57-66.
- 109 **האור**, 75 (5.6.1910).
- 110 על סכסוד עיתוני הפועלים, ראו: **האור**, 156 (11.9.1910).
- 111 ראו: מרדכי אליאב, "מוריה" – עיתון חרדי לוחם למען תקנת ירושלים",
- זו, ראו לדוגמה את דיווחו הצבעוני על הדינוים הסוערים של הקונגרס הציוני בבאזל, **השקפה**, מס' 89-94 (18.1905-18.1905).
- 53 בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 197. על כתיבת חמדה בן-יהודה ואיתמר בן-אב"י בעיתונות של בן-יהודה לפני 1908, ראו: ירדני, **העיתונות**, עמ' 295-305.
- 54 **הצבי**, 12 (23.10.1908).
- 55 שם, 81 (17.1.1909).
- 56 החל ב**הצבי**, 217 (11.7.1909).
- 57 שם, 18 (30.10.1908).
- 58 **השקפה**, גיליונות מס' 103 (16.9.1908) ו-104 (18.9.1908).
- 59 **הצבי**, 18 (30.10.1908).
- 60 שם, 62 (25.12.1908).
- 61 ראו: **האור**, 131 (17.3.1912).
- 62 שם, 50 (11.12.1908). אפשר להשיג את העיתון בבית בספרים דרוקמן בניו יורק, בחברת "תושייה" בוורשה, אצל יונס בסן פטרבורג. במזרח התיכון שימשו כתבי העיתון כמפיצים: בקושטא אפשר היה לרוכשו אצל אחד משני כתבי העיתון י. פריימן, ובאלכסנדריה אצל בן-ציון טרגן.
- 63 שם, 62 (25.12.1908).
- 64 **הצבי**, 46 (7.12.1908).
- 65 העיתון **הצבי** הקדיש ידיעות וכתבות רבות לקו הטלגרף הבלתי יציב ולקשייו לשלם עבור חדשות טלגרפיות. ראו לדוגמה: **הצבי** 76 (11.1.1909), ו-151 (20.4.1909).
- 66 על הקמת סוכנות הידיעות העברית של בן-יהודה, ראו: **האור**, 10 (11.10.1909), ו-12 (13.10.1909). על הסיבות לכישלונה, ראו: שם, 156 (11.9.1910).
- 67 שם, 113 (23.2.1909).
- 68 **הצבי**, 163 (4.5.1909).
- 69 שם, 170 (13.5.1909).
- 70 שם, 27 (9.4.1897).
- 71 על התפתחותו של ז'נר זה בעיתונות ההמון האירופית במאה התשע-עשרה, ראו: L. Queffélec, *Le roman-feuilleton français au XIXe siècle*, Paris, P.U.F., 1989; Anne-Marie Thiess, *Le roman du quotidien - Lectures et lecture populaire à la Belle-Epoque*, Paris, Seuil, 2000, pp. 81-180. יהודה התייחס לעבודת התאמת הרומן המתורגם לפרסום בהמשכים בגיליונות **הצבי** בהערה על הרומן של יוסף סלבדור, 24 (8.6.1888).
- 72 על הגישה ה"אובייקטיביסטית" המנותקת והשכלתנית בעיתונות העברית ראו: אורן סופר, **אין לפלפל: עיתון 'הצפירה' והמודרניזציה של השיח ההברתי-פוליטי**, ירושלים, מוסד ביאליק, 2007, פרק א.
- 73 על פטירתו של ניטשה ראו מאמר רחב בעמוד הראשון של **הצבי**, גיליון מס' 62, 14.9.1900. המאמר מתייחס בעיקר לספרו של ניטשה **כה אמר זרתוסטרא**. על השפעת ברדיצבסקי, ראו: גליה ירדני, **העיתונות**, עמ' 273, 294-302.
- 74 ראו: U. Elyada, A. Dubied, M. Lits, *Le fait divers*, Paris, PUF, 1999 "Divertir et faire lire – stratégies éditoriales de la presse populaire", *Etudes de Linguistique Appliquée*, 119 (juillet – septembre 2000), pp. 305-316.
- 75 עוזי אלידע, "סיפורי אסונות בעיתון ההמון הארץ-ישראלי – 'האור' וטביעת הטיטאניק", **קשר**, 36 (סתיו 2007), עמ' 24-34 (להלן: אלידע, "סיפורי אסונות").
- 76 איתמר בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 199-200.
- 77 **הצבי**, 28 (11.11.1908).
- 78 בן-אב"י, **עם שחר**, עמ' 199-200.
- 79 **הצבי**, 69 (3.1.1909).
- 80 שם, 77 (12.1.1909), 80 (15.1.1909), 81 (17.1.1909), ו-87 (24.1.1909).
- על פי גיליון מס' 77 הכתבות נכתבו במיוחד ל**הצבי** ותורגמו מאיטלקית מפני ששליטת הכתב בעברית לא הייתה טובה דיה.
- 81 שם, 91 (29.1.1909).
- 82 שם, 94 (2.2.1909).
- 83 **האור**, 10 (15.4.1910).

בידי "השילוש הקדוש": בן־יהודה, חמדה ובן־אב"י. על תגובת פיינגולד, ראו בעיתון החירות, גיליונות מס' 67-69, מסוף פברואר 1910. ראו תגובת בן־אב"י: האור, 6 (3.3.1910).

116 הגיליון אחרון של האור היה מס' 195 (21.5.1913).

117 ראו: עוזי אלידע, "סיפורי אסונות".

118 העיתון תיאר באריכות את תנאי מעצרו הקשים של בן־אב"י ואת משפטו. ראו: האור, 30 (27.10.1912); ר"ב 34 (31.10.1912).

119 שם, 52 (3.12.1914).

120 שם, 66 (23.12.1914).

121 גם מנוחה גלבוה קובעת שגיליון 67 מז' בטבת תרע"ה הוא הגיליון האחרון של האור, אבל משום מה היא מתארכת גיליון זה ל־1915, אף על פי שתאריכו הלוועזי הוא 24 בדצמבר 1914. ראו: מנוחה גלבוה, לקסיקון העיתונות העברית במאות 18-19, ירושלים, מוסד ביאליק, 1992, עמ' 308.

122 ב־1919 הקימו בן־יהודה ובן־אב"י יומון חדש, דואר היום, שיצא לאור 16 שנה. במהלכם הוא נמצא בעימות מתמיד עם היומנים הארץ ודבר. על העיתון ראו: עוזי אלידע, "עיתונות 'צהובה' מול עיתונות 'הגונה': העימות על עיצוב דמותה של העיתונות הארץ־ישראלית בשנות העשרים", קשר, 26 (נובמבר 1999), עמ' 37-48; הנ"ל, "בין סנסציה ופוליטיקה: 'דואר היום' ומאורעות 1929", קשר, 34 (אביב 2006), עמ' 105-114.

קתדרה, 70 (1994), עמ' 75-110.

112 הצבי דיווח במארכס 1909 שפיינגולד מעוניין להוציא עיתון יומי רב לשוני (עברית-אידיש-אנגלית-צרפתית) ולהקים לראשונה במזרח התיכון תחנת אלחוט על גג ביתו ("בתי פיינגולד") כדי לדווח באופן מיידי לתושבי הארץ על המתרחש בעולם. ראו: הצבי, 122 (5.3.1909).

113 על הפרדת סמכויות הניהול והעריכה כביטוי למודרניזציה בעיתונות העברית ועל הופעתה הראשונה בעיתונות זו בעיתון המליץ (1886), ראו: גדעון קרן, "העיתונים העבריים הראשונים באירופה – היבטים כלכליים וארגוניים", קשר, 29 (מאי 2001), עמ' 18-26.

114 הצבי, 244 (9.9.1909).

115 הצבי דיווח כבר בסוף דצמבר 1909 על סכסוכים בין השותפים שהגיעו לבוררות; ראו: הצבי, 64 (17.12.1909). נראה שהסיבה המרכזית לסכסוכים היתה ירידתה הכנסות ממנויים ובעיקר מפרסומות. למעשה בחודשים ספטמבר 1908-פברואר 1909 חלה ירידה חדה בשטחי הפרסום. אנו מוצאים באותה תקופה בעיקר פרסומות של עסקים שהיו שייכים למו"ל פיינגולד עצמו, כמו דפוס "מצפה" שהידיפס גם את עיתון הצבי. בגיליון מס' 1 של האור מ־25.2.1910 טען בן־אב"י שסיבת הסכסוך הייתה סירובו של פיינגולד לשלם עבור "תלגרמים מיוחדים" של סוכנות הידיעות בהנהלת בן־יהודה ושכר סופרים למשתתפים בעיתון. פיינגולד עצמו טען שהוא נסחט באופן שיטתי

מבנה העיתון וארגון המערכת

במאמר שפרסם אליעזר בן-יהודה בעיתון הצפירה ב-1904 הוא טען כי למרות העובדה שעיתונו הופיע רוב שנותיו בתדירות שבועית, קשה להגדירו כעיתון מגזיני. העיתון השבועי שונה מעיתון יומי מפני "שאינו מטפל במקרים קטנים, שהוא יותר ספרותי, מדעי, רציני, וכ', מפני שלחדשות קטנות, לענייני השעה, לענייני היום, יש את העיתון היומי, ובמקום שיש עיתונים יומיים לא ימתין אדם לחדשות שבוע תמים עד שיצא העיתון השבועי". יש לראות בעיתונו "עיתון יומי היוצא לאור פעם אחת לשבוע [...] מפני שאין הקהל פה יכול לשלם שש פעמים בשבוע, נדפס רק גיליון אחד" (הצפירה, 146, [8 ביולי 1904], עמ' 399). ואכן, השבועון של בן-יהודה עסק בחלקו הגדול בסיקור האירועים השוטפים בארץ ובחול.

המעבר מפורמט שבועי ליומי בעיתון הצבי בסוף ספטמבר 1908 לא הוביל לשינויים דרמטיים במבנהו ובתכניו. העיתון כלל ארבעה עמודים. שני שלישים משטחו העליון של העמוד הראשון הוקדש לחדשות, לכתבות ולמאמרי פרשנות שעסקו באירוע מדי. השליש התחתון של העמוד הראשון, המכונה בהשפעת העיתונות הצרפתית "קומת הקרקע" של העיתון (Rez-de-chaussée), הוקדש לרומנים בהמשכים ופיליטונים. אלה נמשכו לתחתית העמוד השני ולעתים אף לשלישי. מכיוון שהעמוד הרביעי הוקדש כולו לפרסומות, הרי שכמעט מחצית משטח העיתון כללה מידע שאפשר היה להכינו שבועות מראש (פרקי הרומן בהמשכים ועמודי הפרסומות) והעבודה היומיומית הייתה על כשני עמודי החדשות והפרשנות.

רוב שטחו של העמוד הראשון הוקדש, כאמור, למאמרי פרשנות שכתבו בן-יהודה ובנו איתמר בן-אב"י. בן-יהודה עסק בעיקר בענייני פנים והעם היהודי בעוד בנו הציג וניתח את הזירה הבינלאומית. לצד מאמרי פרשנות אפשר למצוא בעמוד הראשון כתבות צבעוניות שעסקו במגוון נושאים, החל בשרפה בירושלים ועד פתיחת הפרלמנט באיסטנבול, מסיפור אסון באיטליה ועד למלחמות הבלקן. גם מסעי צלב עיתונאיים כמו זה שנוהל כנגד אלברט ענתבי הופיעו בעמוד הראשון. לעתים זכו כתבות ופרשנויות אלה לכיתור עבה ודרמטי שגרם למתנגדיו להגדיר את העיתון כ"צהוב". עמודים 2 ו-3 כללו מדורים קבועים, שהחשוב שבהם היה המדור "יום-יום" שסיקר חדשות מירושלים. אפשר למצוא בעמודים אלה מדורי ידיעות פנים נוספים כמו "יפו" או "הד יפו", שהיה המדור השני בחשיבותו לידיעות פנים בעיתון והופיע פעמיים עד שלוש בשבוע. מדורים אחרים הופיעו בזמנים לא קבועים, כמו "חיפה", "חברון" וכו'. מדור קבוע אחר היה "מהמושבות". המושבות המסוקרות ביותר היו ראשון לציון, שכונתה בעיתון "פריס הקטנה", ופתח תקווה שהכתבות ממנה הופיעו לעתים במדור "מגדות הירקון". מדור חשוב אחר בעמוד 3 היה "מכתבים למערכת". במקביל כללו עמודי הפנים של העיתון גם מדורים של חדשות טלגרפיות מחו"ל. המדור "תלגרמינו המיוחדים" כלל מברקים של סוכנות הידיעות התורכית אשר הגיעו בטלגרף לירושלים. לצדו "כוכב" מדור "תלגרמי רויטר" שהגיעו בדרך הים ממצרים. מדורים אחרים היו "חדשות הממלכה", שכיסה אירועים ברחבי האימפריה העות'מאנית ו"בעולם היהודי". החל מסוף 1909 נוסף מדור חדש בעמוד הראשון, "בת קול מן העיתונים", שסקר

כתבות מעניינות מהעיתונות הכללית והעברית בעולם. העמוד האחורי של העיתון הוקדש כאמור לפרסומות. חלקן היו פרסומות מסחריות (בנק אנגלו-פלשתינה, בירה טובורג, חברת ביטוח ויקטוריה, הוצאת הספרים "שיש" וכו'), וחלקן מודעות. אפשר היה למצוא מודעות גם בעמוד הראשון (מודעות נישואים, פתיחת קליניקות של רופאים וכו') ובעמוד 3 (מודעות "דואר הצבי" הפיקנטיות).

מערכת העיתון, שהייתה במהותה עסק משפחתי, אורגנה מחדש. בן-יהודה שימש עורך ראשי והיה אחראי לכתבת מאמרי פרשנות, חמדה ובן-אב"י שימשו עורכים אחראים ונוסף על כך עסקה חמדה בניהול העיתון, בעוד בן-אב"י סיקר את הזירה הבינלאומית ופירשה וכן ערך חדשות מקומיות ומברקים. אולם משפחת בן-יהודה לא יכולה הייתה לקיים את העיתון ללא חלוקת עבודה יעילה והתמקצעות. לצדם של בן-אב"י וחמדה עמדו שלושה עוזרי מערכת: הירושלמים אהרון סלנט וא"ב ריבלין, ומן המחנה הסוציאליסטי הצטרף עורך הפועל הצעיר לעתיד, יצחק לופבן. בתצלום שפורסם בספר זיכרונותיו של איתמר בן אב"י נראים בן-אב"י ושלושת עוזריו בליווי שמש המערכת.¹

עקרון חלוקת העבודה וההתמקצעות חל לא רק על משפחת בן-יהודה אלא גם על ציבור העיתונאים והעובדים במקום. בהמשך לעיתונות פריס, שמו העורכים דגש על מידע חדשותי שהופיע בצורת הרפורטז'ה. כותב הרפורטז'ות הראשי בעיתון היה קדיש יהודה סילמן, שהיה לדברי בן-אב"י היוצר האמיתי של הרפורטז'ה העברית בארץ.² עיתונאי מרכזי אחר בעיתון היה יששכר דב בר-דורא שחתם בשם י. דרורי וגם בשמות העט חרמוני, הררי ואהרוני. הוא שימש ככותב מאמרים ופיליטונים קלי סגנון על היישוב ועל ענייני חוץ והמשיך בעבודתו גם בעיתונו של בן-אב"י "דואר היום" בתקופת המנדט. לצד העיתונאים הבכירים היו לעיתון "רפורטרים" בארץ ומחוץ לה. בן-אב"י מספר שבכל כפר ומושבה נקבעו כתבים מקומיים ושליחים מיוחדים שוגרו למקומות שונים בארץ ואף לחוץ לארץ בהזדמנויות שונות.³ בגיליון 99 של הצבי מ-20 ביוני 1909 מספר העורך שהעיתון מקבל דרך קבע כתבות מיפו, מצפת, מחיפה, מסלוניקי, מקושטא, מברלין, מלונדון, מפריס ומפטרבורג.

מדור "יום-יום" היה מדור ידיעות הפנים החשוב בעיתון. הוא אכן הופיע מדי יום וכלל בדרך נושאים שטופלו בקצרה. המדור נכתב בידי כמה אנשים, בעיקר שלושת בני משפחת בן-יהודה. הכתב ביפו היה שמחוני. בגיליון 217 מ-11 ביולי 1909 מבשר הצבי ששמחוני ידווח יום-יום מיפו בכתבות ארוכות או קצרות ויודיע "את כל הנרקם ואת כל הנעשה בעיר החוף הפורחת הזו". מהמושבות שלח לעיתון כתבות מנשה מאירוביץ, שחתם "מזקני הישוב". את הידיעות והכתבות בענייני ערבים כתב לעיתון יוסף ממן. בבירה איסטנבול היו לעיתון שני כתבים, ' פריימן וחרמוני, ומאלכסנדריה כתב לעיתון בן-ציון טרגן, לשעבר הסדר הראשי של העיתון. על פי גיליון הצבי מס' 121 מ-11 במרס 1909, כתבים אלה שימשו גם כמפיצי העיתון. חלקם עבד בהתנדבות. על פי ההסכם בין בן-אב"י למו"ל פיינגולד שפורסם בהצבי ב-9 בספטמבר 1909, שני כתבים בלבד, ביפו ובאיסטנבול, קבלו שכר קבוע.

לצד קבוצת הכתבים פעלה בעיתון קבוצה קטנה של סופרים שסיפקו כתבות, פרשנויות ופיליטונים לעיתון. בגיליון 113 של

עיתון יומי חדש תעמוד על יותר מ־50,000 פרנק. סכום זה כולל תשלום שנתי של 20,000 פרנק לבית דפוס, 500 פרנק לחודש לעורך הראשי ו־300 פרנק לחודש לכל אחד משני עורכי המשנה. לכך יש לצרף סכום של 100 פרנק לחודש לכל אחד משני המגיהים במערכת. סך כל ההוצאות לעורך ולצוותו – 15,600 פרנק לשנה. לסכומים אלה יש להוסיף 5,000 פרנק תשלום לסוכנויות ידיעות עבור מברקים. יתרת 10,000 הפרנק נועדו לתשלום דמי סופרים ולהוצאות שוטפות אחרות (שכר דירה, דמי משלוח בדואר וכיוצא באלה).

לנוכח הערכת הוצאות גבוהה כל כך, היו כנראה הוצאות ה**צבאי** נמוכות בהרבה. בירושלים מחיר הדפוס היה נמוך יותר בשל התחרות בין שבעה בתי דפוס. השכר לעובדים היה נמוך יותר וגם ההוצאות על מברקים היו נמוכות, שכן העיתון העדיף את מברקי סוכנות רויטר הזולים על פני מברקי סוכנות הידיעות התורכית, היקרים יותר. גם דמי סופרים ושכר לכתבים כמעט ולא שולמו. להערכת הוצאות הפקת ה**צבאי** היו מחצית הסכום שחושב עבור העיתון היפואי, קרי פחות מ־25,000 פרנק לשנה. הערכה זו מחוזקת בעדותו של איתמר בן־אב"י, המציין בזיכרונותיו שהכנסות ה**צבאי** מפרסום היו כמאה נפוליאונים בשנה, קרי כ־2,000 פרנק (ב־1909 1 נפוליאון זהב = 20 פרנק). לפי בן־אב"י סכום זה היווה "עשירת מכל התקציב"⁵. קרי, התקציב השנתי של ה**צבאי** היומי עמד ב־1909 על כ־20,000 פרנק לשנה.

הערות

- 1 איתמר בן־אב"י, **עם שחר עצמאותינו**, ירושלים, 1961, עמ' 209.
- 2 איתמר בן אב"י, "ראשון לעיתוננו היומיים", בתוך: דוד יודילביץ (עורך), **קובץ מאמרים לדברי ימי העיתונות**, כרך ב', ירושלים תרצ"ו, עמ' 107-108.
- 3 שם, עמ' 111.
- 4 שם, עמ' 108.
- 5 בן אב"י, **עם שחר עצמאותינו**, עמ' 200.

עוזי אלידע

ה**צבאי** מ־23 בפברואר 1909 אמר העורך שלא רבים הסופרים שהשתתפו בעיתון, ומנה בהם את יהושע ברזילי, יהודה גרוזובסקי, ישעיהו קרניאל, נחמה פוחצ'בסקי ועוד. אולם בגיליון 156 מ־11 בספטמבר 1910 הוא יצא כנגד אדישותם של הסופרים, "מפני שאין עדיין בכוחנו לשלם שכר סופרים, אין איש מהסופרים שלנו רוצה להשתתף איתנו בעבודתנו הקשה". למרות הקושי לשלם שכר סופרים, הסכימו כמה סופרים לעזור לעיתון. כך לדוגמה התנדב ברזילי לכתוב מאמר בשבוע בחינם לעיתון, סלומיאק שהיה מנהל הדואר הרוסי לפני מהפכת 1908 ערך בהתנדבות פיליטונים, דוד יודילביץ עזר לבנייהודה בעריכת המדור הלשוני, ופרסם מדי פעם רשמי מסע, שבהם הצטיין, ויהודה גרוזובסקי תרגם לבקשת בן־אב"י את **עולם הפוך** לז'ול ורן, שהופיע כסיפור בהמשכים.⁴

בגיליון 156 יצא כאמור העורך כנגד הסופרים המסרבים להשתתף בעיתון ללא תמורה. כדי להצדיק את חוסר השתתפותם בעיתון טענו הסופרים כי זהו "עיתון שפל, עיתון קטן, עיתון נרגני, עיתון סמרטטי, עיתון גועל נפשי וכל מה שתמצאו עוד". בן־אב"י האשים סופרים אלה שהם "אכולים כולם מרמת הקנאה והנקמה והבוחרים להרוס ולהשמיד במקום ליצר ולבנות. שהרי אם היה מרדכי בן־הלל הכהן שולח את מאמריו היינו מפרסמים אותם ברצון". אולם מרדכי בן־הלל הכהן ביקש רבע לירה לכתבה, סכום שהעיתון לא יכול היה לעמוד בו. בגיליון 105 של ה**צבאי** מ־28 ביוני 1909 פירט הכתב ביפו את התעריף המקובל לסופרים השונים: ראובן בריינין קיבל 10 פרנק לכתבה, שכרו של נחום סוקולוב היה גבוה בהרבה, בין 30 ל־40 פרנק לכתבה, בעוד חיים נחמן ביאליק גבה עבור פרסום שיר בודד 200 פרנק. למותר לציין שעורכי ה**צבאי** לא היו מסוגלים לשלם סכומים כאלה.

בעיית המימון מעלה את השאלה, מה היו הוצאות עיתון כמו ה**צבאי** ב־1908-1909? אנו יכולים ללמוד משהו על תקציב שוטף של עיתון יומי בשלהי העידן העות'מאני מכתבה שהתפרסמה בה**צבאי** בגיליון 105, מ־28 ביוני 1909. על פי הכתבה התארגנה ביפו קבוצת עסקנים בהנהגת מרדכי בן־הלל הכהן כדי להוציא לאור יומון חדש שיתחרה בה**צבאי**. להערכת המשתתפים בישיבה עלות ההוצאות השנתיות של